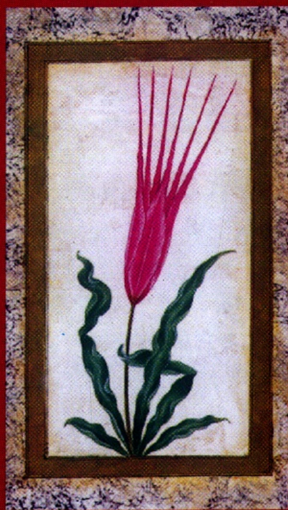
فارسی کی دوسری کتاب

پروفیسر خانصاحب قاضی فضلِ حق

رائل سیریز

فارسی کی دوسری کتاب

یعنی

فارسی پڑھنے والے طلبا کے لیے دوسرے سال کا کورس

مرتبہ

پروفیسر خانصاحب قاضی فضلِ حق (مرحوم) ایم-اے-،پی-ای-ایس-

صدر شعبۂ فارسی، گورنمنٹ کالج لاہور

سنگِ میل پبلی کیشنز، لاہور

Professor *Khan Sahib* Qazi Fazl-i-Haqq, MA, PES (1887-1939)
Head of Persian Department, Government College, Lahore

891.51 Prof. K. S. Qazi Fazl-i-Haque
Farsi Ki Doosri Kitaab / Professor *Khan Sahib* Qazi Fazl-i- Haque (1887-1939).-
Lahore : Sang-e-Meel Publications, 2009.
83pp.
1. Persian Literature-Persian Language Learning. 2. Persian Language Text Book for Students with Urdu Background. 3. Persian Language Second Level Text Book for Schools in Pakistan-India Subcontinent.
I. Title.

فارسی کی دوسری کتاب یعنی فارسی پڑھنے والے طلبا کے لئے دوسرے سال کا کورس جس کو ڈائرکٹر صاحب بہادر پنجاب نے بموجب سرکلر نمبر ۸ مڈل سکولوں کی ساتویں جماعت کے لئے ٹیکسٹ بک مقرر فرمایا تھا، میسرز عطر چند کپور اینڈ سنز انارکلی لاہور نے پہلی بار شائع کیا تھا۔ یہ کتاب ایک مدت تک سکولوں میں فارسی کی درسی کتاب کے طور پر پڑھائی جاتی رہی ہے۔ اس کتاب کا مطبوعہ نسخہ جو ۱۹۲۶ء کے ایڈیشن میں سے ہے اب دوبارہ شائع کیا جا رہا ہے۔

2009
نیاز احمد نے
سنگ میل پبلی کیشنز لاہور
سے شائع کی۔

ISBN-10: 969-35-2297-4
ISBN-13: 978-969-35-2297-6

Sang-e-Meel Publications
25 Shahrah-e-Pakistan (Lower Mall), Lahore-54000 PAKISTAN
Phones: 37220100-37228143 Fax: 37245101
http://www.sang-e-meel.com e-mail: smp@sang-e-meel.com

حاجی حنیف اینڈ سنز پرنٹرز، لاہور

لِطیفہ

ہارُون الرّشید۔ بہلول۔ سنگریزہا۔ پیش۔ یا۔ معدُودے۔
خنداں

گویند کہ ہارُون الرّشِید روزے بہ شِکار مے رفت۔ بہلولِ دانا را دِید کہ سنگریزہاے بِسیار پیشِ رُویش گُزاشتہ مے شُمارد۔ خلیفہ گُفت یا بہلول! مگر دِیوانگانِ شہر را مے شُماری۔ گُفت دِیوانگاں بے شُمار اند۔ عاقِلاں را مے شُمارم کہ معدُودے چند اند۔ خلِیفہ حیراں بِماند و خنداں در گُزشت۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

ہارُون الرّشِید کُجا مے رفت؟ کُدام کس را دید؟ او چہ مے کرد؟ خلِیفہ از اُو چہ پُرسید؟ اُو چہ جواب داد؟

(۲) ''خلِیفہ حیرَاں بماند و خنداں در گُزشت'' کی ترکیبِ صرفی کرو؟

(۳) فارسی میں لِکھوؔ:

ایک آدمی سیر کو جا رہا تھا۔ راستے میں ایک فقِیر کو

دیکھا۔ کہ کُچھ گِن رہا ہے۔ اُس نے کہا۔ اَے فقِیر! کیا شہر کے فقِیروں کو گنتا ہے؟ اُس نے کہا۔ فقِیر تو بہت ہَیں۔ میں دَولتمندوں کو گِنتا ہوں۔ جو تعداد میں بہت کم ہَیں۔

لِطیفہ

آزادہ۔ خُرّم۔ مبادا۔ قُربانت۔ شوم

پادشاہے بہ شِکار مے رفت۔ آزادۂ را دِید۔ کہ سگے در پہلُویش بستہ و خُوش خُرّم نِشستہ۔ وزِیر را گُفت۔ بیا تا قدرے دِل بدِیوانہ خُوش کُنیم۔ وزِیر گُفت۔ مبادا بے ادبی کُند۔ گُفت۔ باکے نیست۔ پادشاہ پیش رفت و گُفت۔ اَے آزاد! سگت خُوبتر است یا خُودت؟ گُفت قُربانت شَوم! سگ ہرگز از فرمانِ ایں گدا سر بر نتابد پس شاہ و گدا اگر خُدا را فرماں برند۔ از سگ بہتر اند۔ ورنہ سگ از ہر دو بہتر۔

مشق

(۱) فارِسی میں جواب دو:

پادشاہ کُجا مے رفت؟ در راہ کِرا دِید و بہ کُدام حال دِید؟ وزِیر را چہ گُفت؟ وزِیر چہ جواب داد؟ پادشاہ آزاد را چہ گُفت؟ آزاد در جواب چہ گُفت؟ نتیجۂ حکایتِ بالا چیست؟

(۲) خُوبتر اور بہتر کیا صیغے ہیں؟ اَیسے اور چار لفظ بتاؤ۔

(۳) اُوپر کے لِطیفے میں جِتنے افعال ہَیں۔ اُن کو علیحدہ کر کے اُن کی پُوری گردانیں کرو۔

لِطیفہ

قبرِستان۔ صحرا۔ عاقِل۔ فانی۔ باقی

پادشاہے از قبرستانے گُزشت۔ دیوانۂ بہ نظرش آمد۔ از حالش پُرسید۔ گفتند۔ کہ ہمیں جاے ماند و خُوش مے گُزراند۔ مِلک پُرسِید۔ کہ چرا بہ شہر دنیائی؟ گُفت۔ آنانکہ در شہر اند۔ کُجا رَوند؟ گُفت۔ ہمیں جا آیند۔ گُفت۔ پس شہر ہمیں باشد۔ مَلِک گُفت۔ اَے دِیوانہ! حرفِ عاقِلانہ گُفتی۔ گُفت خَیر۔ اگر عاقِل بُود مے۔ مِثل تو فانی را بر باقی اِختیار کردمے۔ مَلِک را اِیں سُخن چناں دِر دِل نِشست۔ کہ از سرِ مُلک برخاست و رُو بہ صحرا نِہاد۔

مشق

(۱) فارِسی میں جواب دو:

پادشاہ از کُجا بگُزشت و کِرا دید و چہ پُرسِید؟ مردُماں چہ گُفتند؟ پادشاہ ازو چہ پُرسِید؟ او چہ جواب داد؟ مَلِک او را چہ گُفت؟ و او چہ جواب داد؟ مَلِک چہ کرد؟

(۲) پادشاہے۔ گُفتی میں ے کس قِسم کی ہے؟

(۳) بُودمے۔ کردمے۔ مے ماند۔ روند۔ برخاست کِس قِسم کے فِعل ہَیں؟ پُوری گردانیں کرو۔

(۴) ہمیں۔ دِیوانہ۔ عاقِلانہ کیسے کلِمے ہَیں؟

لطیفہ

شمشیر۔ سیلی۔ لکد۔ ندیم۔ رنجیدہ۔ جلاّد۔ ثنا۔ تبسّم۔ خُردہ۔ زینہاری۔ خستگاں۔

پادشاہے از شاعرے رنجیدہ بہ جلاّد فرمُود۔ کہ تا در برابرِ خویش گردنش بزنند۔ چوں جلاّد رفت کہ شمشیر بیارد۔ شاعرِ حاضراں را گُفت۔ اے ندِیماں! تا شمشیر آوردہ شَود۔ مرا سیلی ہا و لکدہا بزنید۔ کہ دِلِ پادشاہ خُوش باشد۔ پادشاہ تبسُّم کردہ تقصیرِ او را بہ بخشید۔

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

ایک بادشاہ کو ایک مسخرے پر غصّہ آیا۔ حُکم دیا۔ کہ اُس کو لاٹھیوں سے ماریں۔ غُلام لاٹھیاں لینے کے لیے دوڑے دَوڑے۔ مسخرے نے کہا۔ اَے لوگو! بیکار مت رہو۔ جب تک کہ لاٹھیاں آئیں۔ تُم تھپڑوں اور گھونسوں سے کام لو۔ تاکہ بادشاہ کا دِل خُوش ہو۔ بادشاہ ہنسا اور اُس کو معاف کر دِیا۔

لطیفہ

مُنجّم۔ تعبیر۔ اقارب۔ مُکدّر۔ خِلعت۔ بُومِ شُوم

پادشاہے در خواب دید۔ کہ ہمہ دندان ہایِ او اُفتادہ است۔ از مُنجّمے تعبیرِ ایں خواب پُرسید۔ مُنجّم گُفت۔ اے پادشاہ! ہمہ اَولاد و

اقارب تو پیشِ رُوے تو خواہند مُرد۔ پادشاہ اِزیں خبر مکدّر شدہ مُنجّم را قید فرمُود۔ بعد ازاں مُنجّم دِیگر را طلبیدہ تعبیرِ آں خواب ازو پُرسید۔ او گُفت اَے پادشاہ! تو از ہمہ اولاد و اقاربِ خُود زیادہ تر عُمر خواہی کرد۔ پادشاہ فرمُود۔ تا او را خِلعتے دادند۔ شخصے دراں مجلِس بُود۔ گُفت ؎

بُلبُلا مُژدہٴ بہار بیار
خبرِ بد بہ بُومِ شُوم گزار

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

پادشاہ در خواب چہ دِید؟ از مُنجّم چہ پُرسید؟ او چہ جواب داد؟
پادشاہ چرا مُنجّم دُوم را طلبید؟ در جوابِ مُنجّم اوّل و دُوم چہ فرق بُود؟
انجامِ مُنجّم اوّل و مُنجّم دُوم چہ شُد؟

(۲) دنداں ہا۔ اَولاد۔ اقارب کے واحِد لکھو۔

لطیفہ۔ در مذمّتِ دُروغ

تمسخُر۔ شغف۔ ہاے و ہُوے۔ سلف۔ اِکتساب۔ خلائقِ۔ فُروغ۔ کِذب۔ اِفترا

طِفلکے بر گوسفنداں بُد شباں
گاہ گاہے از تمسخُر آں چُناں
بانگ مے دادے کہ گُرگاں آمدند
خویش را بر گلّہ و چوپاں زدند
اہلِ دِہ ہر سُو بہ وَے گِرد آمدے

در نجاتِ او پیاپے آمدے
خندہ مے زد طفل و مے گُفت از شغف
کِذب بُود ایں ہا و ہوہاے سلف
من شُماہا را بہ شوخی خواندمے
زِ اِکتساب و کارِ تاں را راندمے
چند نوبت طفلک از غوغاے خویش
اہل دِہ را جمع آوردے بہ خویش
ناگہاں در غلّہ گُرگے در رسِید
طفلک از وحشت بہر سُو مے دوِید
بانگ مے داد اَے خلائقِ الاماں
گوسفنداں را بخورُدہ گُرگ ہاں
ہرچہ غوغا و فغان برداشتے
ہیچ کس سُویش نہ ہرگز آمدے
از پسِ نومیدی آں طفلک ہمیں
سُوے دِہ شُد پاکشان و دِل غمیں
خلق بر وَے شورش آوردند ہیں
کیں درُوغِ تو زِیاں داد ایں چُنیں
آرے آرے کذب را نبود فرُوغ
اللہ اللہ مے نگو ہرگز دُروغ
جانِ بابا! راستی را پیشہ کُن
از دُروغ و اِفترا اندیشہ کُن
چُوں دُروغت گشت ثابت در کساں
راستی ہاے خُودت ضائع بِداں
زیں سبب از شرع آمد ایں نکات

راست گو کز راستی یابی نجات

مشق

(۱) اُوپر کی نظم کا مطلب فارِسی نثر میں لِکھو۔
(۲) واحِد الفاظ کی جمع اور جمع کے واحِد لِکھو۔
(۳) 'راست گو کز راستی یابی نجاب' کی ترکیب صرفی کرو۔
(۴) طِفلک میں 'ک' کیسا ہے؟ دو چار اور ایسے الفاظ بتاؤ۔

لِطیفہ

بہم در اُفتادن۔ عاقِبتُ الامر۔ مغلُوب۔ خرِیدن۔ قُوقُولِیقُو۔ مغرُورانہ۔ طعمہ

دو خروسِ جنگی بہم در اُفتادند۔ و بر سر و رُوے یکدِیگر زدند۔ عاقِبتُ الامر یکے ازا نہا مغلُوب شُدہ از مَیدان فرار کردہ بہ کُنجے خزِید۔ آنکہ غالب شُدہ بُود۔ بغرُورِ غلبہ و زبردستی بہ دِیوارِ بامے بر آمد۔ و مغرُورانہ بالہا بر یک دِیگر زدہ بنائے فریاد و قُوقُولِیقُو گُزاشت۔ ہنُوز از فریاد بجاے خُود خاموش نشُدہ۔ بازے کہ در ہوا بہ جُستجُوے طعمہ پرواز مے کرد۔ صداءِ او را شِنیدہ چشمش برو اُفتاد۔ ناگہاں بر بُودش۔ بیچارہ در چنگالِ باز مے گُفت۔

ہر کہ اوّل ببالد آخر بنالد

مشق

(۱) زبردستی۔ مغرورانہ۔ جُستجُو۔ پرواز کی تشرِیح صرفی کرو۔

(۲) فارسی میں ترجمہ کرو:

ایک فقیر ایک امیر کے دروازے پر گیا۔ وہاں ایک کُتّا تھا۔ جس نے فقیر کو دیکھتے ہی بھونکنا شروع کیا فقیر نے کہا۔ اَے حَیوان! خُدا کے لیے خاموش رہو۔ کہ میں دِن بھر کا بھوکا ہُوں۔ روٹی کا ٹکڑا مانگ لینے دے۔ کُتّے نے جواب دیا۔ کہ اے فقیر! مَیں بھی اِسی لیے بھونکتا ہُوں۔ کہ میرا مالِک میری آواز سُن کر آئے اور تجھے روٹی دے۔

(۳) بیچارہ کیسا کلمہ ہَے؟ اِس قسم کے دو اَور لفظ بتاؤ۔

لِطیفہ

روستا۔ سواد۔ دہقان۔ اِستِعداد۔ خشم۔ مآل

روستائے پسر را بہ مُلّائے سپُرد و گُفت۔ از ہر عِلمے او را تعلیم دِہ۔ چُوں سالے گُوشت۔ پسر در اکثر عُلُوم سوادے پَیدا کرد۔ دِہقان روزے پُرسِید۔ چہ مے خوانی؟ پسر بعضے از عُلُوم را نام بُرد۔ کہ درِیں ہا اِستِعدادے بہم رسانیدہ ام۔ گُفت۔ مُلاّیت عِلم عربی ہم تعلیم کردہ؟ گُفت بلے۔ گُفت کتابت را بیار بہ بینم۔ پسر کِتابے آورد و بدستش داد۔ چُوں وا کرد۔ سرِ صفحہ نوشتہ بُود لَا اَعلَمُ گفت ہمیں را معنی کُن۔ پسر گُفت۔ 'نمے دانم' دہقان ہمیں کہ شنیِد۔ خشمش گرِفت۔ برخاست و گوشش گرِفتہ بہ مکتب آورد۔ کِتاب پیشِ مُلّا انداخت و گُفت سالہا است کہ مالِ مرا مے خُوری۔ مآلش اِین است کہ اِمُروز یک لفظ مے پُرسم۔ پسرہ میگوید ''نمے دانم۔''

مشق

(۱) روستائے۔ عربی۔ عِلمے۔ ے خُوری میں ے کِس کِس قِسم کی ہے؟

(۲) گُوشت۔ مے خوانی۔ رسانیدہ ام۔ نمے دانم۔ مے خُوری۔ انداخت۔ بہ بینم کون کون سے فِعل ہیں؟ پُوری گردان کرو؟

(۳) اِمروز اور پسرہ کی تشریح کرو۔

(۴) اُوپر کے لِطیفے سے ضمیر علیحدہ کر کے اُن کے صیغے اور قِسمیں بیان کرو۔

حِکایت در مذمّتِ حرص

حرص۔ جستن۔ پارہ۔ رُبُودن۔ پنداشتن۔ ندامت۔ عکس

سگے پارۂ گوشتے در دہن داشت و بر جوئِ آبے گزُر کرد۔ عکسِ خُود و گوشت پارہ را در آب دِید۔ پنداشت۔ سگے دیگر است کہ گوشت در دہن دارد۔ در آب جستہ دہاں باز کرد۔ تا از سگے کہ در آب است۔ گوشت را بُرباید۔ دہاں باز کردنش ہماں بُود و اُفتادن پارۂ گوشت در آب ہماں۔ بیچارہ جُز ندامت چیزے نیافت۔ گوشت خُود را ہم بہ آب داد۔

طمع را سہ حرف است و ہر سہ تہی

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

سگ در آب چہ دید؟ آیا در آب سگے بُود؟ سگ چہ طور

حیوان است؟

(۲) اُوپر کی حِکایت میں سے اسماءِ نکرہ الگ کرو۔

(۳) دِید۔ رُباید۔ نیافت کی پوری گردان کرو۔ اور چھوٹے چھوٹے فارسی فقروں میں اِن کا اِستعمال کرو۔

حِکایتِ مردُمانِ سادہ لَوح

طویلہ۔ آخور۔ دریچہ۔ سادہ لَوحی۔ احمق

مردے مکّار اسپے داشت۔ او را در طویلہ چُناں بست۔ کہ دُمِ او بہ طرفِ آخور شُد۔ امّا سرش بسُوۓ دریچہ۔ و خُوش بیروں آمد و بانگ زد۔ کہ اَے مردُماں! دریِنجا تماشاءِ عجیبہ روۓ دادہ۔ کہ سرِ اسپ بجاۓ دُم شُدہ است و دُمش بجاۓ سر۔ چُوں مردُماں جمع شدند۔ صاحبِ اسپ از ہر یکے دِرمے چند گرفتہ دُروں مے بُرد۔ و ہر کس کہ بہ طویلہ داخِل مے شُد۔ از سادہ لوحئِ خُود شرمندہ شُدہ بُروں مے آمد و ہیچ نمے گفت۔

چو احمق در جہاں باشد کسے بے زر نمے ماند

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

چرا در جہاں کسے بے زر نمے ماند؟ آن شخص اسپ را چہ طَور در طویلہ بست؟ و با مردُماں چہ گفت؟ مردُماں از شِنیدن ایں خبر چہ کردند؟ آں شخص چہ طور زر یافت؟

(۲) 'مردے مکّار اسپے داشت' کی ترکیب صرفی کرو۔

حِکایتِ بچّۂ راستگو

اِمتحان۔ مُتغیّر۔ تنبیہ۔ خاطر۔ اِتفاقاً۔ نجات۔ شِفاعت۔ موجب۔ رضا

روزِ عِید پدرِ محمُود قلمتراشے بہ او بخشِید۔ محمُود ازیں بخشش خَیلے خوشحال بُود۔ خواست قلمتراش را اِمتحان کُند۔ رُو بہ درختہاۓ باغچہ آورد و چاقُو را بہر درختے مے زد۔ اتفاقاً درختِ ناشپاتی را کہ پدرش کاشتہ بُود و خَیلے عزیز مے داشت۔ در اِمتحان قلمتراش خراشیدہ و زخمدار کرد۔ رُوزِ دیگر پدرِ محمُود در باغچہ گردش مے کرد۔ چُوں بہ درختِ عزیزِ خُود رسِید و آنرا زخمدار دِید۔ بِسیار غمگیں و مُتغیّر شُد و گُفت۔ کیست؟ کہ تیغ بدرختِ من کِشید۔ تا اورا تنبیہ کُنم۔ محمُود گُفت۔ اَے پدر! ایں فعِل از من سر زد۔ پدر کہ اِقرارِ فرزند را بخطاءِ خُود شِنید۔ از راستگوئِی او در عجب شُد و گُفت۔ اَے فرزند! اگرچہ اِیں درخت را بِسیار دوست مے دارم۔ و باید تُرا تنبیہ کُنم۔ امّا راستگوئیِ تو شِفاعت کرد۔ و گناہِ تُرا بخشِیدم۔ و ہموارہ در خاطرت دار کہ نجات در صِدق است۔

راستی مُوجِبِ رِضاءِ خُدا ست
کس ندِیدم کہ گُم شُد از رہِ راست

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

پدرِ محمُود روز عِید بہ او چہ بخشید؟ محمُود چہ طَور امتحانش کرد؟ پدرِ محمُود چرا غمگین شُد؟ و چہ گُفت؟ محمُود چہ طَور اِقرارِ خطاءِ خُود

کرد؟ پدرش چہ گُفت؟ نتیجۂ اِیں حِکایت چیست؟

(۲) اِیں۔ آں۔ از۔ اَے کس قِسم کے کلمے ہیں؟ اِن کو فارِسی فقروں میں اِستعمال کر کے دِکھاؤ۔

(۳) خُوشحال۔ قلمتراش۔ غمگِین۔ راستگوئی کی تشرِیحِ صرفی کرو۔

حِکایت

صحرا نشِین۔ خیل۔ جفا۔ مامک۔ مُحال

سگے پائے صحرا نشینے گزید
بہ خشمے کہ زہرش زِ دنداں چکید
شب از درد بیچارہ خوابش نبرد
بہ خیل اندرش دخترے بُود خُرد
پدر را جفا کر دو تُندی نُمود
کہ آخر تُرا نیز دنداں نُبود
پس از گِریہ مردِ پراگندہ رُوز
بخندِ یدکاے مالکِ دِل فُروز
مرا گرچہ زوقُوّتے بُود بیش
دریغ آمدم کام و دندانِ خویش
محال است گر تیغ برسر خُورم
کہ دنداں بپایِ سگ اندر برم
تواں کرد با ناکساں بدرگی
و لیکن نیاید زِ مُردم سگی

مشق

(۱) اِس حِکایت کو فارِسی نثر میں لِکھو:

(۲) مردِ پراگندہ رُوز۔ بیچارہ۔ گِریہ۔ ناکس۔ سگی کی تشرِیحِ صرفی کرو۔

حِکایتِ کژدُم و سنگ پُشت

عقرب۔ سنگ پُشت۔ شنا کردن۔ طقطق۔ نیش زدن۔ کژدُم۔ مُقتضائے طبِیعت۔ ذمیم

عقربے بہ لب آبے رسِید۔ امّا در گذشتن ازآں آب فرو ماند۔ ناگاہ نظرش بہ سنگ پُشتے اُفتاد۔ عقرب از وَے اِلتماس کرد۔ کہ مرا از آب بگُزراں۔ سنگ پُشت بر وَے رحم کردہ او را بر پُشتِ خُود گرِفت و شناگناں رُو بجانب دِیگر نِہاد۔ امّا در اثناءِ شناوری طقطقے شنِیدہ فہمِید۔ کہ کژدُم چیزے بر پُشتِ وَے مے زند۔ پُرسِید۔ اَے یار! چہ مے کُنی؟ کژدُم در جوابش گُفت۔ من نیشِ خُود را پُشتِ تو مے زنم۔ سنگ پُشت سوال کرد۔ کہ سببِ اِیں چیست؟ کژدُم جواب داد۔ اِیں مُقتضاءِ طبِیعتِ من است۔ سنگ پُشت او را ازیں حرکت منع کرد۔ امّا کژدُم دوبارہ در جوابش گُفت۔ نیش زدن خاصِیّت من است۔ و باز گزاشتن نمے توانم۔ سنگ پُشت گُفت۔ اگر خاصِیّتِ تو نیش زدن است۔ پس خاصِیّتِ من بہ آب فرو رفتن است۔ د در حال بہ آب اندر فرو رفت و کژدُم در آب غرق شد۔ بیت

نیشِ عقرب نہ از پئے کِین است

مُقتضاءِ طبیعتش ایں است

قطعہ

ہر کرا عادتِ ذمیم بود
بے ارادت ازو شود صادر
نیش بر سنگ میزند عقرب
گرچہ بر وے نمے شود قادِر

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

ایک بادشاہ نے کسی حکیم کو کہا۔ کوئی نصیحت فرمائیے۔ حکیم نے جواب دیا۔ صاحب سلامت! بادشاہ کو رعیّت کے حال سے کبھی غافل نہیں رہنا چاہیے۔ رعیّت ریوڑ کی طرح ہے۔ اور بادشاہ گڈریے کی مانند۔ اگر گڈریا ریوڑ کی غور پرداخت نہ کرے۔ تو بھیڑیا ضرور ریوڑ میں آجائے گا۔ اور اُس کو ستائے گا۔

لطیفہ

مرِیض۔ طبیب۔ شِکم۔ پارۂ نانِ سوختہ۔ مُعالجہ۔ قوّتِ باصرہ

مرِیضے نزدِ طبیبے رفت و از دردِ شِکم پیشِ او شِکایت کرد۔ طبیب نبضِ او را دیدہ پُرسید۔ اِمروز چہ خُوردۂ؟ بیمار گفت چیزے نخُوردہ ام مگر پارۂ نانِ سوختہ۔ طبیب دوائے از بغل بر آوردہ خواست کہ بچشمِ او بریزد۔ مرِیض گفت۔ دردِ شِکم با چشم چہ نِسبت دارد؟ حکیم گفت۔ مے خواہم کہ اوّل دارُو در چشمِ تو کشم۔ زیرا کہ اگر قوّتِ باصرۂ تو دُرست بُودے نانِ سوختہ نمے خُوردی۔

مشق

(۱) اِس حکایت کو مُکالمہ کی صورت میں لکھ کر دکھاؤ۔

(۲) فارسی میں جواب دو:

مریض چہ خوردہ بُود؟ او را دردِ شکم از چہ شُد؟

(۳) مے گُنم۔ گُنم۔ ریزد۔ دارد۔ نخُوردہ ام۔ خواست۔ کشم کیسے فِعل ہیں؟ اِن افعال سے اسمِ مفعُول اَور حاصِل مصدر بناؤ۔

حِکایت

ناگاہ۔ حاجت۔ خارکش۔ پُشتۂ خار۔ سماط

حاتم طائی را گُفتند۔ از خُود بزُرگ ہمّت تر در جہان کسے دیدۂ؟ گُفت۔ بلے۔ روزے چہل شُتر قُربان کردہ بُودم و اُمراءِ عرب را طلب نمُودہ۔ ناگاہ بحاجتے بہ گوشۂ صحرا رفتم۔ خار کشے را دِیدم۔ پُشتۂ خار فراہم آوردہ۔ گفتم بمہمانیٔ حاتم چرا نروی؟ کہ خلقے بر سماطِ او گرد آمدہ اند۔ گُفت۔ بیت

ہر کہ نان از عملِ خویش خُورد
مِنّتِ حاتم طائی نبرَد

من او را بہ ہمّت و جوانمردی برتر از خُود دِیدم۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

مردُماں حاتم طائی را چہ گفتند؟ او چہ جواب داد؟ چہ طور آں خارکش از حاتمِ طائی بہ ہمّت و جوانمردی برتر بُود؟

(۲) ترکیبِ صرفی کرو:

حاتمِ طائی را گُفتند۔ خار کشے را دیدم۔

حِکایت

ہُرمُز۔ مہابت۔ بیکراں۔ کُلّی۔ آہنگ۔ کاربستن۔ چنگال۔

راعی

ہُرمُز را گُفتند۔ از وزیرانِ پدر چہ خطا دیدی کہ بند فرمودی؟ گُفت۔ خطائے معلوم نکردم۔ و لیکن دیدم کہ مہابتِ من در دِلِ ایشاں بیکران است۔ و بر عہدِ من اِعتمادِ کُلّی ندارند۔ ترسیدم کہ از بیمِ گزندِ خویش آہنگ ہلاکِ من کُنند۔ پس قولِ حُکما را کار بستم۔ کہ گفتہ اند۔ قِطعہ

ازاں کز تو ترسد بترس اَے حکیم
و گر با چو او صد بر آئی بجنگ
نہ بینی کہ چوں گربہ عاجز شود
بر آرد بہ چنگال چشمِ پلنگ
ازاں مار بر پایِ راعی زند
کہ ترسد سرش را بکوبد بسنگ

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

ایک سردار نے اپنے ایک غُلام کو روپوں کی تھیلی دی۔ کہ اِسے داؤد طائی کے پاس لے جا۔ اگر وہ قبول کر لے۔ تو تُو آزاد ہو جائے گا۔ غُلام داؤد طائی کے پاس گیا۔ اُس نے تھیلی

لینے سے اِنکار کیا۔ اُس غلام نے کہا۔ آخر اِس کے قبول کرنے میں میری آزادی ہَے۔ اُس نے کہا۔ تیری تو آزادی ہے لیکن میری غُلامی۔ مَیں اپنے آپ کو ہرگز غُلام نہیں بنانا چاہتا۔ اِس لیے تو آزاد نہیں ہو سکتا۔

(۲) اُوپر کے قِطعہ میں دوسرے شعر کی ترکیب صرفی کرو۔

حِکایت

روستا۔ دِہ۔ اندک۔ بیضہ۔ ستمگار

آوردہ اند۔ کہ برائے نوشیروانِ عادِل در شِکار گاہے صیدے کباب مے کردند۔ نمک نبُود۔ غُلامے را بروستا فرستادند۔ تا نمک آرد۔ نوشیرواں گفت۔ نمک بہ قیمت بستاں۔ تا بے رسمی نشوَد و دہ خراب نگردد۔ گُفتند۔ ازیں قدر چہ خلل زاید؟ گُفت۔ بُنیادِ ظلم اوّل در جہاں اندک بُودہ است۔ ہر کہ آمد بر آں مزید کرد۔ تا بدیں غایت رسید۔ قِطعہ

اگر زِ باغِ رعیّت مِلک خُورد سیبے
بر آورند غُلامانِ اُو درخت از بیخ
بہ نیم بیضہ کہ سُلطاں سِتم روا دارد
زنند لشکرِ یانش ہزار مُرغ بہ سیخ

بیت

نماند ستمگار بد رُوزگار
بماند بر او لعنتِ پائدار

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

ابراہیم نے دمشق کے صُوفیوں سے اُن کی عادات کے مُتعلّق پُوچھا۔ اُنہوں نے کہا کہ اگر مِل جاتا ہَے؟ تو کھا لیتے ہیں اور اگر نہیں مِلتا تو صبر کرتے ہیں۔ ابراہیم نے مُسکرا کر کہا۔ بلخ کے کُتّوں کا بھی یہی حال ہے۔ اُنہوں نے کہا۔ بلخ کے صوفیوں کی کیا عادت ہے؟ اُس نے کہا کہ اگر اُن کو کچھ مِلتا ہَے۔ تو وہ دُوسروں کو بخش دیتے ہَیں۔ اور اگر نہیں مِلتا تو صبر کرتے ہیں۔

(۲) شِکار گاہ اور لشکری کیسے کلمے ہیں؟ ایسے تین اَور کلمے بناؤ۔

مُکالمہ

مُمتاز۔ سائِر۔ مانوس۔ فشار دادن مشعل

موہن۔ سوہن! اِیں گُربہ از شُما است؟

سوہن۔ بلے اِیں گُربہ از من است و بِسیار او را دوست مے دارم۔ شبہا با خود در رخت خواب مے نرم۔ او ہم پہلوے من آسُودہ مے خوابد۔

موہن۔ چہ قدر مُوہاش سفید و نرم و بلند است۔

سوہن۔ اینہا از خصایصِ گُربۂ براق مے باشد۔ اِزیں جہت از سائِرِ گُربہ ہا مُمتازش مے دانند۔

موہن۔ مُوشہاے خانۂ شُما را شِکار مے کُند؟

سوہن۔ چہ عرض کُنم۔ تا بیدار است از ترسش مُوشہا سر از

سُوراخہاے خُود بر نمے آرند۔ اگر اِتفاقاً مُوشِ بد بختے در جلوش بیاید۔ فوراً جستے بر او زدہ کارش را تمام کُند۔

موہن۔ در پنجہ ہالیش حالتِ عجیبے مُشاہدہ نمُودم۔

سوہن۔ بگو رفیق! چہ دِیدی؟

موہن۔ چُوں اوّل پنجہ ہالیش را بدست گرفتم۔ دیدم بِسیار نرم و ملائم است۔ ہمینکہ اَوقاتش تلخ شُد۔ ناخُنہا از لاے آں مِثلِ سرِ سوزنِ تیز بیروں آورد و زد کہ پشتِ دستم را خراشید۔

سوہن۔ بلے چُوں با شُما مانُوس نہ بُود۔ دستش را کہ فِشار دادید۔ پنجہ زد۔ اگر برپُشتش نرم نرم دست بکشید۔ با شُما دوست مے شَود و بنا مے کُند بہ خُرخُر آواز دادن۔ و آں علامتِ مسرّتِ اوست۔

موہن۔ ہَیئتِ گُربۂ شُما مِثلِ شیرے ماند۔

سوہن۔ بلے دُرست مے فرمائید۔ بلکہ سائِرِ خصائلش نیز مانِند شیر است۔ گاہے سیاہئے چشمش را مُشاہدہ کردہ اید؟

موہن۔ بہ طَورِ مخصُوص خَیر۔ ولے سرسری ہر رُوز مے بِینم۔

سوہن۔ مرد مکش ورائے مردمکِ چشمِ انساں و سائرِ حَیوانات (کہ مدوّر است) دراز مے باشد در تارِیکی چشمانش مِثلِ مشعل مے درخشد۔

موہن۔ عجب مطلبے گُفتید۔ باید اِمشب گُربہ را در اُطاقِ تارِیک بُردہ آزمائش کرد۔

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

ایک شخص نے ایک مُنشی کو کہا۔ کہ مُجھے ایک خط لِکھ دو۔ مُنشی نے جواب دیا۔ کہ میرا پاؤں دَرد کرتا ہے۔ امیر نے کہا۔ کہ میں تجھے کِسی جگہ بھیجنا تو نہیں چاہتا کہ تُو یہ بہانہ کرتا ہے۔ مُنشی نے کہا۔ مجھے معلوم ہے لیکن سچّی بات یہ ہے۔ کہ جب مَیں کِسی کا خط لِکھتا ہُوں۔ تو اُس کے پڑھنے کے لیے بھی مجھے ہی بُلاتے ہیں۔ کِیونکہ دُوسرا آدمی میرے خط کو پڑھ نہیں سکتا۔

شہابُ الدِّین (محمدّ غوری)

بخش کردن۔ بچنگ آوردن۔ باز گشت

پس از غِیاث الدِّین بہ تخت پادشاہئِ غور بالا رفت۔ لشکر بہ ہندوستان کِشید۔ مُلتان و دہلی را بچنگ آورد۔ یکے از بندگانِ خُود کہ قُطبُ الدِّین نام داشت۔ در آنجا کار فرما کرد۔ و لشکرِ خویش را بہ خویشانِ خُود بخش کرد۔ و در کوہستانِ غور برخے از مردُماں آغازِ سرکشی نمودند شہابُ الدِّین در آنجا رفتہ آنہا را بسزا رسانید۔ در ہنگامِ باز گشت در دمیک بخنجر یکے کھوکھراں در سَنِ یک ہزار و دو و شش میلادی مُطابق سالِ شش صد و یک ہجری کُشتہ۔ دہ سال پادشاہی کرد۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

شہابُ الدِّین کہ بُود؟ قطبُ الدِّین کہ بُود؟ چرا شہابُ الدِّین قطبُ الدِین را نائبِ خویش ساخت؟ شہابُ الدِّین دوبارہ چرا

بہ ہندوستان آمد؟ و چہ طور کُشتہ شُد؟ شہابُ الدِین چند سال پادشاہی کرد؟

(۲) اُوپر کے تذکرے میں سے ظرفِ زماں و مکاں کی مِثالیں جُدا جُدا لِکھ دو۔

(۳) 'یکے از بندگان خود کہ قُطبُ الدّین نام داشت' میں کہ کِن معنوں میں اِستعمال ہوا ہے؟ اور مِثالیں دے کر سمجھاؤ۔

حِکایت

فُرّخ سرِشت۔ دمِ زدن۔ گور۔ دسترس۔ عُدو

شِنیدم کہ جمشیدِ فرّخ سرِشت
بسرِ چشمۂ بر بہ سنگے نوشت
برِیں چشمۂ چُوں ما بسے دم زدند
برفتند چُوں چشم برہم زدند
گرفتند عالم بمردی و زور
و لیکن نبُردند با خود بگور
چو بر دُشمنے باشدت دسترس
مرنجانش کو را ہمیں غُصّہ بس
عدو زِندہ سرگشتہ پیرامنت
بہ از خونِ اُو گشتہ در دامنت

مشق

(۱) نظمِ بالا کو فارسی کی نثر میں لِکھوٓ:

(۲) جمشید کہ بُود؟ او بر سنگے چہ نوشت؟ عالم را چہ طور گرِفتند؟ اِن کے جواب فارسی میں دو۔

(۳) 'گرفتند عالم بمردی و زور' کی ترکیبِ صرفی کرو۔

لِطیفہ

زاغ۔ فال۔ تلخ۔ خشمناک۔ تازیانہ۔ دریں اثنا۔ تعارُف

شخصے بہ خادِمِ خُود گفت۔ فردا صُبح اگر دو زاغ در یکجا نِشستہ بہ بینی۔ مرا خبر دہ۔ تا از دِیدن آنہا فالِ نیکو بگیرم۔ خادمش صُبحِ دِیگر دو زاغ یک جا نشستہ دِید و دوِید۔ تا آقاۓ خُود را خبر کُند۔ چوں آقایش آمد۔ یکے از انہا پرواز کردہ بُود۔ اُوقاتِ آں شخص تلخ شُد د بر خادمِ خُود خشمناک گردِیدہ او را تازیانہ زد۔ درآں اثنا دوستے براۓ او تعارُفے فرِستاد۔ چوں خام آنرا دِید۔ گُفت اے آقاۓ من! شُما یک زاغ دِیدید۔ تعارُف یافتید۔ و من کہ دو زاغ را دِیدم۔ یافتم آنچہ یافتم۔

مشق

(۱) ترکیبِ صرفی کرو:
یافتم آنچہ یافتم۔

(۲) اُوپر کی حکایت کو مُکالمہ کی صُورت میں لِکھو؟

(۳) ذیل کے فِقرات کو دُرست کرو:

سِہ کس بہ لاہور رسید۔ مردم از اُو گُفت۔ بکُجا میرسی؟ گُفت۔از آگرہ آمدہ اند و بہ پشاور مے رَوم۔

حِکایت

میراث۔ بے دریغ۔ مشام۔ طبلہ۔ عنبر۔ جُلساء۔ کمیں۔ برنج۔ سیم۔ قارُوں

مِلک زادۂ گنجِ فراواں از پدر میراث یافت دستِ کرم باز کُشاد و دادِ سخاوت بداد۔ و نعمت بے دریغ بر سپاہ و رِعیّت بریخت۔

قِطعہ

نیا ساید مشام از طبلۂ عُود
بر آتش نِہ کہ چوں عنبر ببُوید
بُزرگی بایدت بخشندگی کُن
کہ تا دانہ نیفشانی، نردید

یکے از جلساءِ بے تدبیر نصیحتش آغاز کرد۔ کہ مُلوک پیشیں مر ایں نعمت را بسعے اندوختہ اند و براۓ مصلحتے نہادہ۔ دست ازیں حرکت کوتاہ کُن کہ واقِعہا در پیش است و دشمناں در کمیں۔ نباید کہ وقتِ حاجت درمانی۔ قِطعہ

اگر گنجے کُنی بر عامِیاں بخش
رسد مر ہر گدائے را برنجے
چرا نستانی از ہر یک جوے سیم
کہ گِرد آید تُرا ہر رُوز گنجے

مِلک زادہ روۓ ازیں سخن در ہم کشید و موافقِ طبعِ بلندش نیامد و مر او را زجر فرمُود و گُفت۔ مرا خُداوند تعالیٰ مالکِ ایں ممالِک گردانیدہ است تا بخُورم و بہ بخشم۔ نہ پاسپانم کہ نگہدارم۔ بیت

قارُوں ہلاک شُد کہ چہل خانہ گنج داشت
نوشیرواں نمُرد کہ نامِ نکو گزاشت

مشق

(۱) دستِ کرم۔ دادِ سخاوت۔ نعمت بے دریغ۔ طبلۂ عُود کی ترکیبِ صرفی بیان کرو۔

(۲) جُلساء۔ مُلُوک۔ واقعِہا۔ عامِیان۔ ممالک کے واحد اور مِلک زادہ۔ نعمت۔ نصِیحت۔ حاجت اور حرکت کی جمع لِکھو۔

(۳) قارُون اور نوشیروان کے مختصر حالات فارسی زبان میں بیان کرو۔

حکایت

معزُول۔ حلقہ۔ عمل۔ مشغُولی۔ حرف گیر۔ ہر آئینہ۔ گنج۔ مملکت۔ ہُمائے۔ طائر

یکے از وُزرائے معزُول شُدہ بہ حلقۂ درویشاں در آمد۔ و برکتِ صُحبتِ ایشاں در وے اثر کرد۔ و جمعیّتِ خاطرش دست داد۔ مِلک بارِ دِیگر باوَے دِل خُوش کرد و عملش فرمُود۔ قبُول نہ کرد و گُفت معزُولی بہ کہ مشغُولی۔ رُباعی

آناں کہ بہ کُنجِ عافیت بنشستند
دندانِ سگ و دہانِ مردُم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند
وز دست و زبانِ حرف گیراں رستند

مِلک گُفت ہر آئینہ ما را خِرد مندِ کافی باید کہ تدبیرِ

مملکت را شاید۔ گُفت۔ نِشانِ خِرد مند کافی آنست۔ کہ بچنیں کارہا تن در نہ دہد۔ بیت

ہُمائے بر ہمہ مُرغاں از آں شرف دارد
کہ اُستخواں خورُد و طائرے نیازارد

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

گرمی کے مَوسم میں ایک شیر گرمی کی وجہ سے ایک غار میں چُھپ گیا۔ اور ایک لومڑی بھی وہاں کھڑی تھی۔ اچانک ایک ٹڈّی کونے سے اُڑ کر شیر کے سر پر بیٹھ گئی۔ شیر غُصّے ہو کر اپنی جگہ سے کُودا اور اُس کا تمام جِسم کانپنے لگا۔ لُومڑی نے شیر کی اِس حالت کو دیکھا۔ اور کہا۔ کہ اَے بادشاہ! تمام جاندار تیرے خوف سے بُہت دُور بھاگتے ہیں۔ مگر تو ایک ٹڈّی سے ڈر کر کانپ رہا ہَے۔ اُس نے کہا۔ اَے بے وقُوف یہ کانپنا ڈر سے نہیں ہَے۔ بلکہ غُصّے سے ہے۔ کہ اِس ٹڈّی نے کیوں میرے سر پر بیٹھنے کی جرأت کی ہے۔

(۲) خاطرش میں ش کِس قسم کا ہے؟

لطیفہ

دِینار۔ سَوگند۔ بانگ۔ دِرم۔ ارزاں۔ قلّادہ۔ گِراں

اعرابیٔ شُترِ خُود را گُم کردہ بُود۔ سَوگندے خُورد۔ کہ چُوں شُتر را بیابد۔ بہ یک دِینار بفروشد۔ ناگاہ شُتر یافتہ شُد۔ امّا اعرابی از سَوگندِ خُود پشیماں شُدہ حِیلۂ اندیشید۔ و گُربہ بگردنِ شُتر آویختہ

بانگ زد۔ کہ گویا شُتر را بہ یک دینار مے فروشد۔ امّا گُربہ را بصد دِرم۔ امّا از یکدِیگر جُدا نمے کُند و نمے فِروشد۔ شخصے اِیں حال را دِیدہ گُفت۔ شُتر بِسیار ارزاں است۔ امّا چہ فائِدہ کہ قلّادہ اش بِسیار گِران است۔

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

ایک چور کسی دِیوانے کی پگڑی اُٹھا کر بھاگ گیا۔ دِیوانہ قبرستان میں جا بیٹھا۔ لوگوں نے اُس کو کہا۔ کہ وُہ آدمی تیری پگڑی باغ کی طرف لے گیا۔ تُو کیوں قبرستان میں بیٹھا ہَے؟ دِیوانے نے جواب دیا۔ کہ وہ آخر اِسی جگہ آئے گا۔

(۲) ارزاں کیسا کلِمہ ہَے۔ اور 'گِراں' کے اَور کیا معنی ہَیں؟

پندِ حکیم بہ پِسرانِ خُود

اِعتماد۔ تفارِیق۔ فِتنہ۔ صدر۔ فرا رفتن۔ روستا زادگان۔ ناقص عقل

حکیمے پِسراں را پند ہمے داد۔ کہ اَے پِسرانم! ہنُر آموزید کہ مُلک و دَولتِ دُنیا اِعتماد را نشاید و سِیم و زر در محلِّ خطر است۔ یا دُزد بہ یکبار بِبرُد یا خواجہ بتفارِیق بخُورد۔ امّا ہنُر چشمہ ایست زایندہ و دَولتے است پایندہ۔ و اگر ہنُر مند از دَولت بیفتد۔ غم نباشد کہ ہنُر در نفسِ خُود دَولت است۔ ہنُر مند ہر جا کہ روَد۔ قدر بِیند و در صدر نشیند۔ بے ہنُر ہر جا کہ روَد۔ لُقمہ چیند و سختی بِیند۔ قطعہ

وقتے اُفتاد فِتنہَ در شام
ہر کس از گوشہَ فرا رفتند
روستا زادگانِ دانشمند
بہ وزیریئے پادشا رفتند
پِسرانِ وزیر ناقصِ عقل
بہ گدائی بروستا رفتند

مشق

(۱) اُوپر کی حکایت کی نظم کو نثر میں لِکھو۔

(۲) ہمے داد۔ بخُورد۔ روَد۔ نشیند۔ رفتند کیسے فعل ہَیں؟ اِن افعال سے اِسمِ فاعل بناؤ۔

(۳) فارسی میں جواب دو۔ کہ ہنر کیوں سب دَولتوں سے اچھا ہَے؟

حِکایت

حاذِق۔ دِیار۔ تجربہ۔ گِلہ۔ اصحاب۔ معالجت۔ طائفہ۔ اِشتِہا۔ لاجرم۔ تندرُستی۔ مُعتقد

یکے از مُلوکِ عجم طِبیبے حاذِق بہ خِدمت مُصطفیٰ صلّی اللہ علَیہِ وسلّم فرِستاد۔ سالے چَند در دِیار عرب بُود۔ کسے بہ تجربے پیشِ او نیامد و معالجتے از دے نخواست۔ رُوزے پیشِ حضرتِ رُسول آمدہ گِلہ کرد۔ کہ مرا برائے معالجتِ اصحاب فرِستادہ اند۔ کسے در اِیں مُدّت بمن اِلتفاتے نکرد۔ تا خِدمتے کہ بر من مُعیّن است بجا آرم۔ حضرتِ رُسول فرمودند۔ کہ اِیں طائفہ را قاعدہ ایست۔ تا

اشتہا غالب نشود چیزے نخورند۔ و ہنوز باقی باشد کہ دست از طعام باز دارند۔ حکیم گفت۔ موجبِ تندرستی ہمین است کہ فرمودید۔

قطعہ

سخن آنگہ کند حکیم آغاز
یا سر انگشت سوے لقمہ دراز
کہ ز نا گفتنش خلل زاید
یا ز نا خوردنش بجاں آید
لاجرم حکمتش بود گفتار
خوردنش تندرستی آرد بار

خوردن براے زیستن و ذکر کردن است
تو معتقد کہ زیستن از بہرِ خوردن است

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:
چرا مردماں پیش طبیب نرفتند؟ چرا ایشاں بیمار نمے شدند؟ موجبِ تندرستی چیست؟ حکیم کدام وقت سخن مے کند و کدام وقت سوےِ لقمہ انگشت دراز مے کند؟
(۲) سالے چند در دیارِ عرب بود کی ترکیب صرفی کرو۔

حکایت

نیک محضر۔ بہشتِ بریں۔ آمرزگاری۔ ضد

پادشاہے را شنیدم۔ کہ بکشتنِ اسیرے اشارت کرد۔ بے

چارہ در حالت نومیدی بزبانے کہ داشت ملک را دشنام دادن گرفت۔ ملک پرسید۔ کہ چہ مے گوید؟ یکے از وزراءِ نیک محضر گفت۔ اے خداوند! مے گوید کہ بہشتِ بریں جاے کسان است کہ خشم۔ فروے خورند و گنہگاراں را آمرزگاری نمایند۔ ملک را بر وَے رحمت آمد و از سرِ خونِ او در گزشت۔ وزیرِ دیگر کہ ضدِ او بود۔ گفت۔ ابناءِ جنس ما را نشاید در حضرتِ پادشاہاں جز براستی سخن گفتن ایں ملک را دشنام داد و نا سزا گفت۔ ملک روے ازیں سخن در ہم کشید و گفت۔ مرا آں دروغِ وَے پسندیدہ تر آمد ازیں راست کہ تو گفتی۔ کہ آں را روے در مصلحت بود و ایں را بنا بر خباثتے۔ بیت

ہر کہ شاہ آں کند کہ او گوید
حیف باشد کہ جز نکو گوید

مشق

(۱) بے چارہ۔ گنہگاراں۔ آمرزگاری۔ راستی۔ نا سزا کی تشریح صرفی کرو۔
(۲) کرد۔ پرسیدن۔ گوید۔ خورند۔ داد کی پوری گردان کرو اور ان افعال سے اسمِ مفعول اور حاصلِ مصدر بناؤ۔

پند و حکمت

ہر کہ از تو نہ ایمن است۔ ازو ایمن مباش کہ مار از بیم گزندِ خویش قصدِ مردم کند۔
درمثل است۔ کہ پاے دیوار کندن و ساکنِ نشستن کارِ

خرد منداں نیست۔

ہر کہ عیب و گراں پیشِ تو آورد و شمرد
بے گماں عیبِ تو پیشِ دِگراں خواہد برد

مُروّت نباشد بر اُفتادہ زور
برد مُرغِ دُوں دانہ از پیشِ مور

اگر ہست مرد از ہُنر بہرہ ور
ہُنر خُود بگوید نہ صاحب ہُنر

اَے کہ گُفتی بد مکُن خُود بد مکُن
گُفتۂ خُود را تو از خُود رد مکُن

طعام آنگہ بخور کہ اشتہا غالب شُدہ باشد۔
و سخن آنگہ بگو کہ ضُرورتے سخت لاحق باشد۔
در حالتِ آسانی دِلہا بدست آر۔ تا در حالتِ دُشواری بکارِ تو آیند۔

مشق

(۱) اشعارِ بالا کے مضمون کو فارسی نثر میں بیان کرو۔
(۲) خرد مند۔ آسانی۔ بہرہ ور۔ اُفتادہ کی تشریح صرفی کرو۔

دِہقان و مورچہ

سِیرت۔ انباں۔ سراسیمہ۔ پند۔ تُربت۔ مور۔ فرو ماندگاں

اگر نیک مردی و پاکیزہ رَو
یکے سِیرتِ نیک مرداں شنَو
یکے روستا مردِ گندم فروش
بہ دِہ بُرد انبانِ گندم بدوش
نگہ کرد مورے در آں غلّہ بُود
سراسیمہ بر ہر طرف مے دوِید
زِ رحمت بر او شب نیارست خُفت
بماواءِ خُود بازش آورد و گُفت
مُروّت نباشد کہ ایں مورِ رِیش
پراگندہ گردانم از جاے خویش
اگر نیک مردی و پاکیزہ رُو
تو ایں بند از پندِ سعدی شنو
درُونِ پراگندگاں جمع دار
کہ جمعیّت باشد از رُوزگار
چہ خُوش گُفت فِردوسیٔ پاک زاد
کہ رحمت برآں تُربتِ پاک باد
میازار مورے کہ دانہ کش است
کہ جاں دارد و جانِ شیریں خُوش است
مزن بر سرِ ناتواں دستِ زور
کہ روزے بہ پایش در اُفتی چو مور

دُردنِ فرو ماندگاں شاد کُن
زِ روزِ فروماندگی یاد کُن

مشق

(۱) نظمِ بالا کی نثر بناؤ۔

(۲) نیک مردی۔ گندم فروش۔ ماوائے خُود۔ جانِ شِیریں۔ دُردنِ فروماندگاں کی ترکیب صرفی کرو۔

جمشید

شید۔ اَورنگ۔ پیرُوزی۔ روزافزُوں۔ کاردِیدہ۔ جہاں گرداں۔ نَورُوز۔ فرسنگ۔ آئین۔ شناوری۔ مروارِید۔ پیرامُوں

نامش جم۔ و چُوں رُویش مانند شید مے درخشِید۔ جمشیدش گُفتند۔ تہمُورس را فرزند نبُود و جمشِید وَے را برادر زادہ است۔ پس از تہمُورس خردمنداں و بُزرگاں بر او گرد آمدہ بہ اورنگِ شہر یارِیش نشانیدند۔ پیروزئے رُوزگارِ وَے رُوز افزُوں بُود۔ ہر چہ بر نیکو کاری مے فزُود یزداں مہرِ او را در دِل مردُماں بیشتر جاے مے داد۔ در جوانی مانند پیرانِ کار دِیدہ بُود۔ بُنیاد سراے بلند پایہ نہاد۔ کہ تختِ جمشیدش نامند۔ و ہنُوز برخے ازاں بُنیاد برپا است۔ جہاں گردانے کہ از پارس گزر کردہ اند۔ از دِیدار آں نمائشِ ہا در شِگفت اند و نمونۂ روشہاے نیکو کہ اکنُوں درمیانِ مردُم است۔ آنجا پدیدار است۔ و چناں مے نماید کِہ در آغازِ جہاں پیش ازاںکہ دِیگراں ہُنر مند شوند۔ پارسیاں دانشور و ہُنر مند بُودہ اند۔ چُوں آفتاب در نخستیں خانۂ بہار شُد و روز و شب برابر گشت۔ در آں کاخ بنشست و زیرِ دستاں را بہ نوید داد

گُستری خُوشنُود کرد۔ بر آنہا زر و سیم افشاند۔ و خویش بکامرانی پرداخت۔ و آں رُوز را نَو رُوز نام نِہاد۔ کِہ ہنُوز پارسِیاں آں جشن را برپا مے دارند۔ اندازۂ فرسنگ نیز ازو است گویند۔ پیش از جمشید گاہِ جنگ جُز چوب و سنگ بکار نمے بُردہ شُد۔ آئینِ تیغ و نیزہ از او است کِشتن و رِشتنِ پنبہ و ساختنِ جامہ و رنگا رنگ کردنِ آں را بہ مردُماں آموخت شناوری و فرو۔ رفتن دِر آب و بیرُوں آوردنِ مروارِید نیز از دست۔ پارسِیاں گویند۔ جمشید پیغمبرے بُود فرزانہ۔ از مردُمِ زیر دستِ خویش پیماں خواست۔ کہ پیرامُونِ گُناہ نگردند۔ تا خُدا بیماری و رنجِ مرگ را از آنہا بردارد۔ گویند ہفت صد سال پادشاہی کرد۔ راستئِ اِیں سخن را یزداں مے داند۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

جمشید کہ بُود؟ چند سال پادشاہی کرد۔ ایجاداتِ جَمشید را بیان کنید۔ او را چرا جَمشید گفتندے؟

(۲) اُوپر کے تذکرے میں اِسم حاصِل مصدر و مصدر جُدا کرو اور بتاؤ کہ اُن میں سے کون سے لازم ہَیں اور کون سے متعدّی؟

حِکایت

رَنجوُر۔ زِندگانی۔ بشارت۔ جُملگی۔ رِحلت۔ تودِیع۔ دُشمن۔ کام۔ اسِیر۔ مُژدہ

یکے از مُلوک عرب رنجوُر بُود در حالتِ پیری۔ و اُمید از

زِندگانی قلع کرده۔ ناگاه سوارے از در درآمد و گُفت۔ بشارت باد مر تُرا۔ کِہ فُلاں قلعہ را بدَولتِ خُداوندی گشادیم و دُشمناں را اسیر گرِفتیم و سِپاه و رعیّتِ آں طرف جُملگی مُطیع فرماں شُدند مِلک نفسے سرد بر آورد و گُفت۔ اِیں مُژده مرا نیست دُشمنانم را ست یعنی وارثانِ مُلک را۔ قِطعہ

دریں اُمید بسر شُد دِریغ! عمرِ عزیز
کِہ آنچہ در دِلم است از درم فراز آید
اُمید بستہ بر آمد ولے چہ فایده: زانکہ
اُمید نیست کہ عُمرِ گزشتہ باز آید

قِطعہ

کوسِ رحلت بکوفت دستِ اجل
اے دو چشمم وداعِ سر بکُنید
اَے کفِ دست و ساعد و بازُو
ہمہ تودیعِ یک دگر بکُنید
بر من اوفتاده دُشمن کام
آخر اَے دوستاں گُزر بکُنید
رُوزگارم بشُد بہ نادانی
من نہ کردم شُما حذر بکُنید

مشق

(۱) قِطعوں کو فارسی نثر میں لِکھو۔ نیز بتاؤ۔ کہ اُن میں کون کون سے فِعل اِستعمال ہُوئے ہَیں؟

(۲) عمرِ عزیز۔ مُلوکِ عرب کی ترکیبِ صرفی کرو۔

حِکایت

دفن۔ القِصہ۔ آگاه۔ اِقرار۔ فردا۔ باہم۔ طمع

بخیلے دوستے را گفت۔ یک ہزار رُوپیہَ نزد من است۔ مے خواہم کِہ اِیں رُوپیہَ را بیرون شہر دفن کُنم و سوائےِ تو با کسے اِیں راز نگویم۔ القِصہ ہر دو کس بیرونِ شہر رفتہ آں را زیرِ درختے دفن کردند۔ بعد چند رُوز بخیل تنہا زیرِ آں درخت رفت۔ از نقد ہیچ نشاں نیافت۔ با خُود گفت۔ سوایِ آں دوست کسے دِیگر آگاه نہ بُود۔ لیکن اگر ازو پُرسم۔ اِقرار نخواہد کرد۔ پس بخانہَ اُو رفت و گُفت۔ نقدِ بسیار بدستِ من آمده است مے خواہم کہ ہمانجا نِہم۔ لیکن اگر فردا بیائی۔ باہم برویم۔ دوستِ او بطمعِ نقد کثیر آں نقد را آنجا باز نِہاد۔ بخیل رُوزِ دیگر تنہا رفت۔ نقدِ خُود یافت۔ حِکمت خُود پسندِید و باز بر دُوستیِ کساں اِعتماد نہ کرد۔

مشق

(۱) کتاب بند کر کے اُوپر کی کہانی کو فارِسی زبان میں بیان کرو۔

(۲) دوستی۔ اگر۔ باز۔ از کِس قسم کے کلِمے ہَیں؟ فقروں میں استعمال کر کے دکھاؤ۔

حِکایت

نقاش۔ خوشہ۔ دوب۔ مِنقار۔ عقب۔ دراز۔ فریفتہ

دو نقّاش با یک دِیگر گفتند۔ ما ہر دو تصوِیر بکشیم۔ بہ بِبینیم کہ کدُام یک از ما بہتر مے کشد۔ نقّاشِ اوّل خوشۂ انگُور کشید و آں را بر بالائے دُوبِ باغِ خُود آویخت۔ و پرِندہ ہا آمدہ براں مِنقار مے زدند۔ زیرا گماں مے بُردند کہ فِی الواقِع میوہ است۔ مردُماں آں تصوِیر را بِسیار پسندیدند۔ و با آں نقّاش بخانۂ نقّاشِ دِیگر رفتند و ازو پُرسِیدند کہ تصوِیر تو کُجا است؟ گفت عقب آں پردہ است۔ نقّاشِ اوّل پیش آمدہ دستِ خویش را دراز کرد۔ تا پردہ را پس بکشد۔ انگاہ معلُوم شُد۔ کہ آں پردہ ہماں تصوِیر است۔ کہ کشیدہ بُود۔ نقّاشِ اوّل بہ دُوم گُفت۔ اَے دوستِ عزِیز! تو از من کامِل تری۔ زیرا کہ بندہ چُناں تصوِیر کشیدم۔ کہ پرند ہا فریفتہ شُدند۔ و تو چُناں تصوِیر کشیدی۔ کہ نقّاش ہم فریفتہ شُد۔

پُرسِش

نقّاشِ اوّل چہ کرد؟

نقّاشِ دُوم بمقابلۂ او چہ نقش کشید؟

فیصلہ چساں شُد؟

مشق

(ا) فارسی میں ترجمہ کرو:

چناب پنجاب کے دریاؤں میں سے ایک ہے۔ یہ کوہِ ہمالیہ کے ایک چشمے سے نکلتا ہے۔ ریاست جموّں کے دیہات سے گُزرتا ہوا وزِیرآباد کے نیچے بہتا ہے۔ اِس مقام پر ایک عالی شان پُل بنا ہوا ہے۔ اُس پر سے ریل گزرتی ہے۔ دریائے جہلم کے ساتھ مِل

کر دریائے اٹک میں جا شامِل ہوتا ہے۔

حِکایتِ برّۂ ناداں

چوپاں۔ مُحافظت۔ گُرگ۔ آغل۔ فرار۔ تفاوُت۔ مرغزار۔ ستیز۔ تولہ۔ تکہ تکہ۔ ثمرہ

چوپانے گوسفند زِیادے داشت۔ و آں رمہ را بہ کمال مہربانی مے چرانید۔ و در ہر بیابانے کہ علف سبز تر و ہوا خُوشتر و آب بیشتر و شیریں تر بُود۔ آں گوسفنداں را مے بُرد۔ تا آسُودہ باشند۔ و آں چوپانِ مہربانِ بجہتِ مُحافظتِ ایشاں دو سگ داشت۔ کہ ہر وقت گُرگے خواستہ باشد بآنہا اذِیّت نماید۔ نگزارند و پاس نمایند۔ گوسفند ہا را ہم شبہا در آغل جائے مے داد۔ تا محفُوظ بمانند۔ و از ہمہ باب گوسفند ہا و برّہ ہا از آں چوپانِ مہربان راضِی بُودند۔ و او را دوست مے داشتند۔ مگر یک برّۂ کم عقلے کہ ہمیشہ در خیالِ فرار بُود۔ و چوپان را نفرِین مے کرد۔ تا اینکہ یک رُوز نزدِ مادرِ خُود رفتہ اظہار کرد۔ کہ بِسیار افسوس مے خورم از بختِ خُودم۔ کہ چرا باید من ہم با شُما شبہا در آغل باشم۔ و سگہا کہ مے بینی۔ بیروں باشند درمیانِ مخلُوق تفاوُت چہ معنی دارد؟ ازیں سبب من شبِ آیندہ خود را جائے پنہاں مے کُنم و در مرغزار مے گردم۔ چرا کہ شبِ ماہتاب در بیابان خیلے حظ دارد۔ مادرش گُفت۔ تو ہنوز برّۂ نادان ہستی۔ ایں طور مہربانی و محبّتے کہ چوپاں بما دارد۔ باید در ہر باب اِطاعت او را غنیمت داریم و فرض شُماریم۔ چرا کہ او خیر خواہِ ما مے باشد و سگہا را در شب بجہتِ پاسبانئِ ما بیرُوں رہا مے کند۔ و اگر ما بعوضِ سگہا

شب بیرُوں باشیم ہیچ یک از دستِ گُرگ حریصِ گُرسنہ جاں بیرُوں نمے بُریم۔ و اکنُوں ترا نصیحت مے نمایم۔ کِہ اِزیں خیالاتِ پوچ اذیّت خواہی دِید۔ امّا آں برّۂ ناداں سُخنانِ اُو را از غرض پنداشتہ جواب داد۔ کِہ من قسم مے خورُم کہ ابداً اِذیتے نخواہم دید۔ القِصّہ چُوں شب آمد۔ برّۂ نادان کم عقل ہم در وقتے کہ گوسفنداں بہ آغل مے رفتند۔ خود را جاے پنہاں نُمود۔ و بعد رُو بہ بیابان گُزاشتہ مے رقصید و مے جہید و مے خرامید۔ تا بہ جنگلِ پُر درختے رسید۔ در آں حالت با خُود مے گُفت۔ کِہ خُوب کردم از دستِ چوپانِ ظالمِ خُود را نجات دادم۔ دریں اثنا گُرگے خُونخوار نعرہ زناں از غارِ خُود بدر آمد۔ برّۂ نادانِ بیچارہ از حرکتِ نادانیٔ خُود پشیماں شُدہ جاے ستیز نہ بُود و پاے گُریز نداشت۔ گُرگ حرِیصِ گُرسنہ ہم او را دِیدہ بہ یک حملہ اش ربودہ بغارِ خُود بُرد۔ در آنجا دو تولہ داشت۔ آنہا را فریاد کرد کِہ بچّہ ہا بیائید۔ برّۂ فربہ بجہتِ شُما آوردہ ام۔ تولہ ہا ہم آمدہ با کمال خُوشحالی و ذوق بر آں برۂ بے چارہ غُرِیدّند۔ و بعد او را پارہ پارہ و تکّہ تکّہ نمودہ بخُور دند۔

خُلاصہ

معلوم شُد۔ کِہ ثمرۂ حرف نشنیدن و گُوش بہ نصیحتِ بُزرگ تر و خیر خواہ ندادن چیست۔ پس با اطفال تا توانیم باید نصیحت ہاے پدر و مادر و مُعلّم و بُزرگتر خُود را گوش کُنیم۔ و از فرمایش ہائے ایشاں سر نہ پیچیم۔ تا مِثلِ آں برّۂ ناداں از کردار نا فہمیٔ خُود پشیماں نگردیم و بہ بلا ہاے سخت و صعب دو چار و گرفتار نشویم۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

چوپاں کِرا گویند؟ چوپاں گوسفندانِ خویش را بوقتِ شب کُجا جاے مے داد؟ براے محافظتِ گوسفندان چہ چیز داشت؟ چوپاں بر گوسفنداں مہرباں بُود یا نہ؟ برّۂ نادان چہ خِیال کرد؟ او با مادرِ خُود چہ گُفت؟ مادرش چہ جواب داد؟ او بر نصیحتِ مادر عمل کرد یا نہ؟ نتیجۂ نادانیٔ برّۂ چہ بُود؟

(۲) اُوپر کی کہانی سے ہم کیا سبق سیکھ سکتے ہیں؟ اُس کو فارسی میں بیان کرو۔

چار چیز را حقیر نباید شمُرد

خصم۔ عدُو۔ حقیر۔ مُخالِف۔ اِلتہاب

چار چیز آمد بزرگ و مُعتبر
مے نماید خُورد لیکن در نظر
زاں یکے خصم است و دِیگر آتش است
باز بیماری کزد دِل نا خُوش است
چارمی دانش کِہ آراید تُرا
اِیں ہمہ تا خُرد نہ نماید تُرا
ہر کِہ در چشمش عدو باشد حقیر
از بلاے اِو گُند رُوزے نفیر
ذرّۂ آتش کِہ شُد افروختہ
بینی از وے عالمے را سوختہ

عِلم گر اندک بُود خوارش مدار
زانکہ دارد علم قدر بے شمار
رنجِ اندک را بکُن غم خوارگی
ورنہ بینی عجز در بے چارگی
دردِ سر را گر بجوید کس علاج
خوف آں باشد کہ بر گردد مِزاج
باش از قولِ مخالف پُر حذر
پیش ازاں کز پا در آئی اے پسر
آتشِ اندک تواں کُشتن بہ آب
وائے آں ساعت کہ گیرد اِلتہاب

مشق

(۱) نظم بالا کو فارسی نثر میں لکھو۔
(۲) 'عِلم گر اندک بُود خوارش مدار' کی ترکیب صرفی کرو۔

امثال

تیمُّم۔ آدمیّت۔ عُود۔ ہیزم۔ مُحاسبہ۔ مُکافات۔ تفسیر۔ تلطّف۔ مُدارا۔ واویلا

آب آمد تیمُّم برخاست۔ چُوں آب از سرگُذشت چہ یک نیزہ چہ یک دست۔

آدمی را آدمیّت لازِم است
عُود را گر بُو نباشد ہیزم است

آزمُودہ را آزمُودن جہل است۔ آں را کہ حِساب پاک

است از مُحاسبہ چہ باک۔

از مکافاتِ عمل غافل مشو
گندُم از گندُم بروید جَو زِ جَو

آسایشِ دو گیتی تفسیر ایں دو حرفست
با دوستاں تلطّف با دُشمناں مُدارا

برگِ سبز است تحفۂ درویش

بے خربُوزہ از خربُوزہ رنگ مے گیرد۔ پیش از مرگ واویلا۔

تشنہ در خواب آب مے بیند

تُوانگری بدِل است نہ بمال۔ جاۓ اُستاد خالی است۔

چہ نِسبت خاک را با عالمِ پاک

حِسابِ دوستاں در دِل۔ خورُدن را رُوے باید۔ خوۓ بد را بہانۂ بِسیار۔

خُدائے کہ دندان دِہد ناں دِہد

مشق

(۱) چند امثال کو فارسی فِقروں میں اِستعمال کر کے دکھاؤ۔
(۲) خُویِ بد را بہانۂ بِسیار کی ترکیب صرفی کرو۔
(۳) آدمیّت۔ آسایش۔ تشنہ۔ تُوانگری۔ خورُدن کیا کلمے ہیں؟

گفتگُو

س۔ دِیرُوز کُجا رفتہ بُودید؟

ج۔ بندہ دیرُوز بشہر رفتہ بُودم در پے شخصے کِہ قدرے پول باد قرض دادہ بُودم۔ تا از وَے باز گیرم۔

س۔ آیا او را یافتید و قرضِ خُود را ازو باز گرفتید؟

ج۔ بلے من او را یافتم۔ اِلّا او انکار کرد۔ کِہ نزدش چیزے نیست کہ باد قرضِ خُود را ادا کُند۔

س۔ آیا باور کردید کِہ ہر چہ اُو گُفت۔ راست بُود؟

ج۔ گماں نبُردم۔ چرا کِہ مُقروض دروغگو مے باشد۔ و اُو پیش ازِیں چند بار دروغ گُفتہ بُود۔

س۔ پس چیزے از وَے نگرفتید؟

ج۔ چرا چیزے نگرفتیم! قبالۂ باغ را کِہ نزدِ من رہن گزاردہ بُود۔ بہ شخصے دِیگر فروختم۔ پول گرفتم۔ پس تہی دست باز نیامدم۔

مشق

خالی جگہیں پُر کرو:

احمد محمود ......گُفت۔ طوطی را ......زاغ ......قفس کردند۔

از لاہور ......دِہلی رفتم۔ اِمرُوز چند ......ماہ است؟

سگے پارۂ گوشتے ......دہن داشت۔ ......جوے آبے گزر کرد۔

بُز و گوسفند

چِپش۔ بُز۔ بُزغالہ۔ رِیسماں۔ ماست۔ دِماغ۔ کرہ۔ پشک۔ پشکل۔ علف۔ مسکہ۔ لُور۔ پنیر۔ کوت

گوسفند دو جنس اند۔ بُزینہ و مِیشینہ۔ ہر دو جِنسِ نر و مادہ دارند۔ نر بُز را چِپش مے گویند۔ دو سالہ اش را دو بر نامند۔ مادہ اش را بُز خوانند۔ بچّہ اش را بُزغالہ۔ بزینہ بِسیار ہشیار است۔ خیلے جہندگی دارند۔ بدنِ آنہا مُو دارد۔ از موہاے شال رِیسماں مے سازند۔ مُوے بُز را بُز مُو مے گویند۔ آں را بارِیک مے رِیسند۔ ہمہ رنگ مے نمایند۔ آں رِشتہ را رِیس مے گویند۔ ازاں رِیس شال مے بافند۔ شِیر ہم از بُز مے دوشند۔ ضعیف مِزاجاں مے نوشند شِیر بُز لطِیف است۔ از شِیر ماست مے سازند۔ ماست را دوغ مے سازند۔ از دوغ کرہ مے گیرند کرہ را داغ مے کُنند۔ روغن مے شُود۔ کرہ را مسکہ ہم مے گویند۔ از آبش لور مے سازند۔ لور مسہل ملائم است۔ مردُمانِ فقِیر مے خُورند۔ مایہ را مایہ پنِیر و پنیر ہم مے گویند۔ از پوستِ بُزینہ چرم نازُک مے سازند۔ مشکِ آب ہم از پوست بُزینہ است گوشتِ بُزینہ را ہم مے خورُند۔ از پیہ اش روغن مے گیرند۔ از رَودہ ہایش زہ مے تابند۔ سرگین بُزینہ را پشکل مے نامند۔ پشکل را پشک ہم مے گویند آن را در تون ہایِ حمّام و تنُور ہایِ نانوائی مے سوزند۔ پشکل برایِ کوتِ زمیں خُوب است۔ بُزینہ دُنبہ ندارند۔ دُمِ کوچکے دارند۔ بُزغالہ را دِیدہ اید۔ چہ طُور شِیر مے نوشد۔ چگونہ علف مے خُورد۔ شاخہایش را ببیں۔ خیلے دراز است۔ شاخہاے آں بُز کوتاہ است۔ اِیں بزُغالہ ہنُوز شاخ ندارد۔

مشق

(ا) فارسی میں جواب دو:

بچۂ بُز را چہ مے نامند؟ کرہ چیست؟ مُوئے بُز بچہ کار مے آید؟ از شِیر چہ اشیا ساختہ مے شَوَد؟ است چہ طَور مے سازند؟ کشک چہ طَور مے شَوَد؟ روغن چہ طَور مے شَوَد؟ پوست نرِینہ بچہ کار مے آید؟ پشکل چہ مے باشد؟ او بچہ کار مے آید؟ خُوراکِ بُزغالہ چیست؟

لطیفہ

تہنیّت۔ اِغماض۔ میز باں۔ دیرینہ۔ عیادت

شخصے مرتبۂ بُزرگ یافت۔ یکے از دوستانش برائے تہنیّت نزد او رفت۔ صاحب منصب چُوں دوستِ قدیم خُود را دِید۔ از شناختنِ او اِغماض کردہ پُرسید کہ تُو کیستی و چرا آمدۂ؟ مہمان شرمندہ شُدہ گُفت۔ مرا مے شناسی؟ میزبان گُفت۔ کہ نے۔ گفت۔ من دوست دیرینۂ تو ام۔ شِنیدم کہ کور شدۂ۔ برائے عیادت آمدہ ام۔ پس از جائے خُود برخاست و رفت۔ قِطعہ

دِلا یاراں سہ قسمند ار بِدانی
زبانی اند و نانی اند و جانی
بنانی ناں بِدہ از در برانش
نوازش کُن بہ یاران زبانی
و لیکن یار جانی را بدست آر
بہ جانی جاں بِدہ ار مے توانی

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

دوست آں صاحب چرا بنزدِ او رفت؟ آں شخص با دوستِ قدیم چہ سلُوک کرد؟ مہماں بجوابش چہ گُفت؟ یاراں چند قِسم اند؟ بہترینِ یاراں کُدام است؟

(۲) قِطعۂ بالا کو فارسی نثر میں لِکھو۔

(۳) شرمندہ۔ دیرینہ۔ نوازِش۔ جانی کی تشرِیح صرفی کرو۔

دارا

کردار۔ بے بہرہ۔ پاسخ۔ چوگاں۔ کار زار۔ گُنجد

پُور داراب از کردارِ پادشاہانِ پیشیں بے بہرہ بُود۔ گویند۔ فرمانروائی را کارِ کوچکے مے پنداشت نخستیں کسے نزدِ اسکندر فرستاد و باجے کہ داراب بہ یُونانیاں نہادہ بُود۔ خواست۔ سکندر بہ پاسخ گُفت۔ مُرغے کہ تخم مے گُزارد۔ پرید۔ اکنُوں درمیانِ من و تو جُز از تیغ و نیزہ نیست۔ پس ازاں دارا چوگاں و گوئے با گُنجد فراواں روانہ ساخت و چُناں وا نمود کہ۔ کہ تو ہنُوز کوچکی۔ باید گوئے و چوگاں بازی۔ و مانند بسیارے ایں گُنجد لشکریانِ ایراں بہ یُوناں آمدہ آمادۂ کار زار خواہند شُد۔ اسکندر در برابرِ فرستادۂ وَے خرُوسے خواست۔ دمے نگُزشت کہ ہمہ آں دانہ ہا را رُبُود۔ بفِرستادۂ دارا گُفت۔ کہ ما ازیں کار دو پیش بینئے نیکو کردیم۔ یکے آنکہ بہ کشورِ شُما دست خواہیم داد و بہرۂ او را خواہیم خورُد۔ دِیگر آنکہ دلیرانِ یُونان یک تنہ انبوہِ لشکرِ شُما را چنیں مے رُبایند کہ ایں خرُوس گُنجد ہا را۔ در ہماں رُوزگار لشکرے از سی ہزار پیادہ و پنج ہزار سوار آراستہ بسُوئے ایراں آمد۔ دارا نیز ازیں سُوئے وَے را پیش باز کردہ۔ رُوزے دارا

در خواب بُود۔ دو مردِ ہمدانی سراپردۂ دے را از نگہبانش تہی یافتہ پہلُویش را شگافتہ بہ لشکرِ اسکندر گریختند۔ دارا چہاردہ سال پادشاہی کرد۔ اسکندر پس از شنیدنِ خُود را بدارا رسانید۔ سرش را بزانُو نہادہ بگِریست و سَوگند یاد کرد۔ کِہ اِزیں کار خُوشنُود نیستم و اِیں مرگ برمَن ناگوار است۔ وَے در دمِ مرگ از او دو چیز بخواست۔ سِکندر ہر دو را قبُول کرد و کِشندگانِ وَے را بکُشت۔

مشق

(۱) فارِسی میں جواب دو:

سکندر کِہ بود؟ چرا با دارا جنگ کرد؟ دارا چگُونہ بمُرد؟ او چند سال پادشاہی کرد؟ وقتِ مُردنِ دارا سِکندر چرا پیشِ او رفت و چہ گُفت؟

(۲) سکندر اور دارا کی لڑائی کا حال جو تمہیں یاد ہو۔ فارسی میں لِکھوؔ۔

(۳) کِشُندگاں کِس قسم کا کلمہ ہے؟ اِسی قسم کے چار اور لفظ بتاؤ۔

گوسفند

میش۔ سُبک۔ فراست۔ چرم۔ انباں۔ برّہ۔ شیشک۔ قوچ۔ عذاب

گوسفند میشینہ نر و مادہ دارد۔ بدنِ میشینہ مُو ندارد۔ پشم دارد۔ پشمِ شاں نرم است۔ شالہاے سُبک از پشمِ میشینہ است۔ جنسِ میشینہ ہُشیار نیست۔ فراست ندارد۔ جہندگی زِیاد ندارد۔ تربیت نمے پذیرد۔

گوشتش بہتر ز گوشتِ بُز است۔ از میش ہم مثلِ بُز شیر مے دوشند۔ ماستش خیلے خوب مے شوَد۔ دوغش بہتر از دوغِ بُز است۔ پنیرش ہم خُوبتر است۔ رَوغنش خیلے خُوب است۔ گوشتِ برّہ بسیار نازُک است۔ جِنسِ میشینہ دُنبہ دارد۔ از پوستِ میشینہ چرم و انباں و مشک ہم مے سازند۔ پوستین ہایِ خُوب ازو بعمل مے آید۔ از پوستِ برّہ کُلاہِ خُوب ساختہ مے شوَد۔ کُلاہِ بخارائی از پوستِ برّہ است۔ شیشک را ببیں شاخہاے خیلے کوچک دارد۔ آں قوچ شاخہایش پیچ و خم دارد۔ تماشا کُنید۔ آں برّہ چہ قدر خُوش گِل است۔ کنارِ مادرش ایستادہ۔ بے اِذن او شِیر نمے خُورد۔ مادرش ہم او را دوست مے دارد۔ پدر و مادرِ ما ہم ما را دوست مے دارند۔ ما ہم باید آنہا دوست داشتہ باشیم۔ ہر چہ مے فرمایند۔ بِشنویم و اطاعت کُنیم۔ فرمانبردار باشیم۔ تا خُدا از ما خُوشنُود باشد۔ بما بُزرگی دِہد۔ روزی دِہد۔ تندرستی بخشد۔ معلِّم ہم کہ ما را درس مے دِہد۔ باید او را حُرمت داشتہ باشیم۔ تعظیم کُنیم۔ خِدمت نمائیم۔ او را از خُود نرنجانیم۔ اگر پدر و مادر و معلِّم و اُستاد را از خُود برنجانیم۔ از گوسفند ہم کمتر ہستیم و عاقبت پشیماں مے شویم۔ بکارِ خُود در مے مانیم و بکردار خُود گرفتار مے کردیم و ہم گُناہِ بُزرگ کردہ باشیم۔ آں وقت کِہ خُدا ما را آفریدہ و اِیں حَیوانات را براےِ آسُود گیٔ ما خلق کردہ۔ مارا نمے بخشد۔ عذاب مے کُند باز خواست مے نماید۔

مشق

(۱) فارِسی میں جواب دو:

بر بدنِ میش چہ باشد؟ در میش و بُز چہ فرق است؟ از پوستِ میشینہ چہ چیز مے سازند؟ کلاہِ بُخارائی از چہ چیز مے سازند؟

شیشک کرا گویند؟ پشم میشینہ بچہ کار مے آید؟

(۲) اُوپر کے درس میں جس قدر حُروف جر آئے ہیں۔ اُن کو لِکھو۔

(۳) ضمیر متصّل و مُنفصل کی تعرِیف کرو۔ اور اُوپر کے سبق سے ضمائرِ مُتّصل و مُنفصِل کی مِثالیں دو۔

حِکمت

رنج۔ سعی۔ بیشتر۔ نادانی۔ مُحقّق۔ دانشمند۔ تہی مغز۔ ہیزم

دو کس رنج بیہُود بُردند۔ و سعے بے فائدہ کردند۔ یکے آنکہ مال اندوخت و نخُورد۔ و دیگرے آنکہ عِلم آموخت و عمل نکرد۔

مثنوی

عِلم چند انکہ بیشتر خوانی
چُوں عمل در تو نیست نادانی
نہ مُحقّق بُود نہ دانشمند
چارپائے برد کتابے چند
آں تہی مغز را چہ علم و ہنر
کہ برو ہیزم است یا دفتر

مشق

(۱) نظمِ بالا کو فارسی میں لِکھو۔

(۲) رُدند۔ نخُورد۔ خوانی۔ آموخت۔ اندوخت۔ کردند کس قسم کے فعل ہیں؟

حِکایت

بُستاں۔ نجات۔ کتف۔ زِشت۔ فرزانگی

یکے بر سرِ شاخ و بُن مے بُرید
خُداوندِ بُستاں نگہ کرد و دِید
بگفتا گر ایں شخص بد مے کُند
نہ با من کہ با نفسِ خُود مے کُند
نصیحت نجات است اگر بشنوی
ضِعیفاں میفگن بہ کتفِ قوی
کہ فردا بہ داور بُرد خسروے
گدائے کہ پیشت نیرزد جوے
چہ خواہی کہ فردا شوی مہترے
مکُن دُشمنِ خویشتن کہترے
کہ چُوں بگزرد بر تو ایں سلطنت
بگیرد بہ کیں آں گدا دامنت
مکن پنجہ از ناتواناں بدار
کہ گر بفگنندت شوی شرمسار
کہ زِشت است در چشمِ آزادگاں
بیفتادن از دستِ اُفتادگاں
بزُرگانِ روشن دل و نیک بخت
بفرزانگی تاج بُردند و تخت
بہ دُنبالۂ راستاں کج مرد
دِگر راست خواہی ز سعدی شنو

مشق

(۱) اس حِکایت کو فارسی نثر میں لِکھو۔
(۲) دُوسرے شِعر کی ترکیب صرفی کرو۔
(۳) مَرو۔ خواہی۔ شِنَو کِس کِس کے فِعل ہیں؟

حِکایت در بدیٔ ناشُکری

گوزَن۔ غدیر۔ زلال۔ قشنگ۔ مُلُول۔ اندوہگیں۔ خلاصی۔ مخلُوق۔ رہائی۔ نجات۔ رستگاری۔ فاسِد۔ مکافات

گوزنے بر لبِ غدیرے رفتہ آب مے نوشید چوں آب خیلے زلال و صاف بُود۔ عکسش در آں تابیدہ شاخہاے خود را بس مقبُول و قشنگ دیدہ بسیار بسیار خُوشحال شُد۔ امّا از پاہاے خُود مُلول و اندوہگیں گردیدہ بنایِ ناشُکری گُزاشتہ گُفت بسیار افسوس است۔ کِہ خُدا مرا پاہایِ بسیار بارِیک و شاخہایم قشنگ و بُزُرگ بخشیدہ است۔ و فے الحقیقت من بہ اِیں شاخہا باید اشرفِ جانوراں باشم۔ ولے حَیف کِہ ہر یک از پاہایم در بارِیکی مساوی ہستند بشاخۂ از شاخہایم۔ در اثناے اِیں خیالات صداءِ چند سگہاےِ شِکاری را شُنیدہ ترسید۔ فرار نمُود۔ و تا مے توانِست۔ براےِ خلاصیٔ جانِ خُود دوِید۔ سگہا را عقب گُزاشت۔ در بینِ دوِیدں بجنگل پُر درختے رسِید۔ شاخہائش در شاخہ ہاے درختے گرِفت و ہمانجا گرِفتار ماند۔ تا سگہا از عقب رسِیدہ او را پارہ پارہ نمُودہ بخُوردند۔ در وقتِ جاں دادن از ناشُکری ہاے خُود آگاہ شُد۔ گُفت۔ افسوس! ما مخلُوق چہ قدر بے انصاف و ناداں ہستیم۔ ہر نِعمت ہا و منفعت ہائیکہ خدا بما ارزانی داشتہ۔ شُکر نمے کُنیم۔

پاہایِ را کہ من نفرت کردم و قدر ندانِستم۔ جانم را از چنگِ دُشمناں رہائی و نجات دادند۔ و بہ اِیں شاخہا کہ من غُرور کردم و بالِیدم و فخر نمُودم۔ آخر مرا بکُشتن سُپردند۔

مشق

(۱) فارِسی میں ترجمہ کرو:

کِسی شخص کے پاس ایک طوطا تھا۔ اُسے وہ بہت عزیز رکھتا تھا۔ کُچھ عرصے کے بعد وہ طوطا چوری ہو گیا۔ بُہت تلاش کِیا۔ چور کا کُچھ نِشان نہ مِلا۔ آخر ایک روز اُس کے مالِک نے اُسے ایک شخص کے پاس دیکھا۔ اُس نے دینے سے اِنکار کِیا اور کہا۔ طوطا میرا ہَے۔ دونو حاکم کے رُوبرُو حاضِر ہوئے۔ طوطے کی گواہی پر اصلی مالِک کو طوطا مِل گیا۔

میرزا ارسطُو

صدا۔ تماشا۔ مذاکرہ۔ مُرور۔ ردیف

میرزا رُستم نامی مُعلّم را چہاردہ نفر شاگرد بود۔ ارسطو کہ او خلیفہ مُعلّم یعنی جانشین آموزگار و پسر مردِ تاجرے دَولتمند و بسیار خَیر خواہ بُود۔ بسبب خُوب رفتاری و پیش رفتِ درس و مشقش از جانبِ مُعلّم بلقبِ میرزائی سرافراز شدہ بُود۔ ازیں جہت او را میرزا ارسطُو مے گُفتند۔ و از انجائیکہ بخواندنِ ہر کتابے خیلے مائلِ بُود۔ و بہ تحصِیل ہر علمے شُوق داشت۔ ہر رُوزہ براےِ یاد آورےِ درس ہایش بچّہا را صدا کردہ یک جا مے نشانِید۔ و از ہر یک درسہایِ کہ خواندہ۔ باکمال مہربانی و برادری مے پُرسِید۔ و بعضے رُوزہا ہم کہ ہَوا

خُوب بُود۔ ایشاں را ہمراہ خُود بہ تماشاے باغ و صحرا و جاے خُوش ہوا مے بُرد۔ و در آنجا ہم بمذاکرہ و مُرُورِ درسہاے ایشاں مشغُول مے شد۔ تا دِل تنگ نشوند۔ مِنجُملہ گُفتگُوے میرزا ارسطُو با اطفالِ ہم مکتبی ازِیں قرار است۔ کہ بہ ردِیف شرح حال ہر یک ازانہا گُفتہ مے شوَد۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

میرزا رُستم کِہ بُود؟ اور چند شاگرد داشت؟ ارسطُو کِہ بُود؟ لقبِ ارسطُو چہ بُود؟ او با بچّہاے دیگر چہ طَور سلُوک مے کرد؟

(۲) سبق متذکرۂ بالا میں صِفت اور ضمیر کے کلِمے کون کون سے ہَیں؟

(۳) جانشِین۔ پیش رفت۔ سرافراز۔ یاد آوری۔ مہرباں۔ دِل تنگ کی تشرِیح صرفی کرو۔

گفتگُوے میرزا ارسطُو با نذِیر

(یکے از اطفالِ مکتب)

عصر۔ ساعت۔ آزادی۔ دقِیقہ۔ رواں۔ مرخص

میرزا ارسطُو عصر وقتِ آزادی ہمہ بچّہا را یکجا جمع نمُودہ نشانِید۔ و اوّل نذیر را کہ پسر دُوازدہ سالہ و در مرتبۂ ششُم از درس و آخِر تر از ہمہ بچّہا آمدہ بُود۔ بہ خیلے مہربانی نزد خُود طلبیدہ گفت۔ اے جانِ برادر! آیا درسہائیکہ خواندۂ۔ یاد داری؟ عرض نمُود۔

بلے ہمہ را یاد دارم گُفت۔ آیا مے توانی روزہاے ہفتہ را بشُماری؟ جواب داد۔ بلے ہمہ را دُرُست مے دانم۔ مثلاً رُوزِ اوّلِ ہفتہ را یک شنبہ و دُوُم را دو شنبہ۔ سِوُم را سِہ شنبہ۔ چُہارم را چہار شنبہ۔ پنجم را پنجشنبہ۔ ششُم را آدِینہ۔ ہفتُم را شنبہ گویند۔ باز میرزا ارسطُو پُرسید۔ کہ آیا مے توانی قاعِدۂ ساعت و دقیقۂ روز و شب را ہم بگوئی؟ عرض نمُود؟ بلے شصت دقِیقہ یک ساعت و شبانہ رُوزے بیست و چہار ساعت است۔ میرزا ارسطُو از اُو خیلے خُوشحال شُدہ گُفت۔ مرحبا! تو طِفلِ خُوبے ہستی۔ بعد ازاں رُو بہ ہم مکتب ہاے خُود کردہ گُفت۔ شُما ہم باید بہ ایں خُوبی درسہائے خُود تاں را رواں نمُودہ دُرُست جواب بدِہید۔ تا مُعلّم از شُما راضی و خوشنُود باشد۔ و بعد آنہا را مرخّص نمُود۔ کہ بخانہ برِدند۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

نذِیر کِہ بُود؟ عُمرش چہ بُود؟ در کدام مرتبہ میخواند؟ میرزا ارسطُو از اُو چہ سوال کرد؟ آیا او جوابِ سوال میرزا داد یا نہ؟ آخر الامر میرزا ارسطُو ازو خُوشنُود شدہ چہ گُفت؟ دِیگر طِفلاں را چہ گُفت؟

گُفتگُوے میرزا ارسطُو با خُورشید

موزِیکاں۔ جاے معیّن۔ جوے۔ حقیر۔ مُکدّر۔ خشمناک۔ دروغ گو۔ تعظیم

میرزا ارسطُو در وقتِ آزادی بچّہا را برداشتہ بہ تماشاے

موزیکاں بُرد۔ و بعد از تماشا ایشاں را در یک جاے معیّن نشانیدہ اوّل خُورشید را کہ بالا تر از نذیر و طِفلِ سِیزدہ سالہ و در مرتبۂ ہفتم از درس و خیلے ہُشیار و با ادب بُود۔ بمہربانی و گرمی نزدِ خُود خواستہ گُفت۔ اے برادرِ عزیز آیا درسہائیکہ خواندۂ۔ یاد داری و مے توانی مثلِ نذیر جواب بدہی؟ عرض نمود۔ بلے آقا! ہمہ را یاد دارم۔ زیرا کہ من ہمیشہ در درسہاے خُودم کوشش مے نمایم و نمے گُزارم۔ کہ آنچہ خواندہ ام۔ فراموش شَود۔ میرزا ارسطو ہم خیلے مہربانی نمودہ گُفت۔ آفریں! پس بگو۔ کہ دِیرُوز از عزیز خودم نذیر چہ پُرسیدم؟ در جواب عرض نمود کہ روزہاے ہفتہ را پُرسیدید۔ گُفت دُرست است۔ امّا تو مے توانی گُفت۔ کہ دِیرُوز چہ خواندی؟ جواب داد۔ بلے ما حِکایت بُزغالہ و گُرگ خواندیم۔ ارسطو پُرسید۔ آیا بے مدد کِتاب او را بیاں میتوانی کرد یا نئے؟ گُفت۔ چرا نے۔ من حالا مے گویم۔ توجّہ بفرمائید۔

حِکایت

بزغالہ بہ کِنارِ جُوئے آب مے خُورد۔ گُرگے ہم در آنجا رسید۔ و بر بالاے جُو آب نوشیدن گرفت۔ چوں بزغالہ را دید۔ آتشِ حِرصش تیز شُد۔ بانگ بر آورد۔ کہ اَے بزغالۂ حقیر! آب را کہ نوشم۔ چرا مُکدّر مے کُنی؟ او جواب داد۔ آقا! من از شُما پائیں تر اِستادہ ام و آب بہ بلندی نمے روَد۔ گُرگ خشمناک گشت و گُفت۔ اَے بے ادب! مرا دروغگو قرار مے دِہی؟ پار سال ہمچنیں کردی۔ بزغالہ گُفت۔ آقا! حلا من شش ماہہ نیستم۔ پار سال چہ طور شما را رنجانیدم؟ گُرگ کہ درپئے بہانہ بُود۔ بر او جست و او را

پارہ پارہ کردہ آتش گُر سنگئ خود را از خُون و گوشتِ او فرد نشانید۔

میرزا ارسطو رُو بہ ہم مکتبانِ خُود کردہ گفت۔ دِیدِید ماشاء اللہ خُورشید عالم چہ قدر طِفل نیک است۔ کہ بہ اِیں خُوبی درس خُود را یاد گرفت۔ شُما ہم در درسہاے خُود تاں خیلے سعی و کوشش داشتہ باشید۔ و ہمیں طور از پیش بِرُید۔ تا در جواب عاجز نمانید۔ و باز آنہا را مرخّص نمُود۔ کہ حالا بخانہ بروید و پدر و مادر تاں را سلام کُنید و تعظیم نمائید و با ادب باشید۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

خُورشید کِہ بُود؟ چند سالہ بُود؟ در کُدام مرتبہ مے خواند؟ میرزا ارسطو ازو چہ سوال کرد؟ او چہ جواب داد؟ سبق دیروزہ اش خواندہ بُود؟ شما ہم حِکایت گُرگ و بُزغالہ را کہ خواندہ اید۔ کِتاب را بند کردہ بر کاغذ بنِویسید۔ تا معلوم شَود۔ کہ شُما ہم مانندِ خُورشید اِیں حِکایت را از بر کردہ اید۔

(۲) ہفتم کون سا کلِمہ ہے؟

سُبُکتگِین

مرگ۔ یزداں۔ نیرُو۔ گُوناگُوں۔ تیغ

پس از مرگِ الپتگین چند رُوزے ابُو اسحٰق پسرش بجاے وَے نشست۔ چُوں از کِشور داری و زیردستی پروری بے بہرہ بُود۔ بزرگاں و سردارانِ الپتگین ہمہ یکدِل شُدہ سبکتگین را کِہ داماد او بُود۔ بجاے

او نشانیدند۔ رفتہ رفتہ بکشورِ پادشاہانِ ہمسایہ دست یافتہ بہ یاریِ یزداں و نیروے بخت خود را بشمارۂ شہر یاران بلند پایہ آورد۔ و گویند۔ دانشمند و با داد و دہش بود۔ ہمیشہ سپاہیاں را برفتار ہاے پسندیدہ و بخششہاے گونا گوں مے نواخت۔ و روز بروز بیخ ستم از کشورِ خویش کند۔ چند بار سپاہ بہ ہند کشید۔ لشکریانِ وے اندوختۂ بسیار بدست آوردند۔ و با جیپال کہ بزرگ ترینِ شہر یارانِ ہندوستاں بود زد و خوردہا نمود۔ و سر انجام وے را از پیش برداشتہ بہ غزنیں بازگشت۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

سبکتگین کہ بود؟ چہ طور بر تختِ پادشاہی نشست؟ چند سال پادشاہی کرد؟ جیپال کہ بود؟ نتیجۂ جنگِ سبکتگین و جیپال چہ شد؟

(۲) ہمسایہ۔ سردار۔ گوناگوں۔ روزبروز۔ بزرگ ترین کی تشریحِ صرفی کرو۔

گفتگوئے میرزا ارسطو با اصغر

مرخصی۔ ایواں۔ جلو۔ خورشید۔ قمر۔ ناہید۔ حظ۔ آفریں۔ مرحبا۔ حرمت

روزِ سوم در وقتِ مرخصی میرزا ارسطو بچّہ ہا را برداشتہ در باغ کہ نزد مکتبِ خود شاں بود۔ رفت و ہمہ را در جلو عمارت نشانیدہ اصغر را کہ پسرے یازدہ سالہ بود و در مرتبہ ششم بود۔ نزدِ خود

طلبیدہ گفت۔ اے برادرِ عزیزِ من! آیا یادت ہست۔ کہ پریروز از نذیر چہ پرسیدم؟ در جواب عرض نمود۔ آرے نامِ روزہاے ہفتہ را بزبانِ فارسی پرسیدید۔ گفت۔ بلے درست است۔ آیا مے دانی۔ کہ روزہاے ہفتہ را در قدیم فارسیاں چہ مے گفتند؟ عرض نمود۔ آرے مے دانم۔ روزہائے ہفتہ را در قدیم بلفظِ فرس باسم ہفت سیّارہ مے نامیدند۔ مثلاً روزِ یکشنبہ را خورشید۔ دو شنبہ را ماہ۔ سہ شنبہ را بہرام۔ چہار شنبہ را تیر۔ پنجشنبہ را ہرمز۔ آدینہ را ناہید و شنبہ را کیواں۔ میرزا ارسطو ازیں جوابِ اصغر خیلے حظ کردہ گفت۔ آفریں آفریں! بسیار خوب جواب دادی۔ نامہاے ایں سیّارہ ہا در عربی بالتّرتیب ایں است۔ شمس۔ قمر۔ مرّیخ۔ عطارد۔ مشتری۔ زہرہ۔ زحل۔ پس ازاں بچّہ ہاے ہم مکتبِ خودش را گفت۔ اے برادرانِ عزیزِ من! بہ بینید۔ علم چہ قدر شریف است و داراے خود را ارجمند و سر بلند مے گرداند۔ اگر ایں طفل درس نخواندہ بود و از بر نداشت۔ اکنوں آفریں و مرحبا نمے شنید۔ پس شما ہم در درسہاے خود تاں سعی و کوشش نمائید۔ تا حرمت و عزّت یابید۔ و بعد آنہا را بطورِ مہربانی مرخص نمود و ہمہ بخانہ رفتند۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

اصغر کہ بود؟ او چند سالہ بود؟ در کدام مرتبہ مے خواند؟
روزِ سوم میرزا ارسطو بچّہا را کجا بردہ؟ با کہ سوال و جواب کرد؟
اصغر جوابِ سوالِ میرزا داد یا نہ؟ میرزا با اصغر چہ گفت؟
فائدۂ علم چیست؟ اگر کسے سبق از بر نکند۔ شما او را چہ قسم طفل خواہید دانست؟

سَوال و جواب نمودنِ مِیرزا ارسطُو با اکبر

صغیر۔ اذیّت۔ عرق۔ اسپِ دوانی۔ تگ و دَو۔ فربہ۔ کاہل۔ فُضلات۔ خوگیر۔ لہو و لعب۔

رُوزِ چہارُم باز در وقتِ آزادی مِیرزا ارسطُو بمہربانی اطفال را بہمراہِ خُود در جائیکہ اسپہا را برائے تربیت مے دوانند۔ بُرد کہ تماشا مے کُنند۔ و بعد از فراغت ایشاں را دورِ خُود نشانید۔ اکبر کہ طِفلِ صغیر بُود۔ سوال کرد۔ آقا! چرا اِیں حَیوانات را اِذیّت مے رسانند و ایشاں را مے دوانند۔ حالانکہِ ظاہرا ہیچ فایدہ نمے بینم۔ نِگاہ کنید۔ کہ اسپہاے بے چارہ چہ قدر خستہ و شِکستہ شُدہ اند۔ نمے توانند بآسانی دم بزنند۔ عرق ہم کردہ اند۔ معلُوم مے شَود۔ کہ حالا از دریا بیرُوں آمدند۔ ارسطُو گُفت۔ عزیزم! غرض و غایتِ ایں اسپ دوانی را نہ فہمیدی؟ اِیں اسپہا را برائے تگ و دوے مَیداں پرورش کردہ۔ غذاے مقوّی بہ ایشاں دادہ شَود۔ اگر ایشاں را مشقّت نِدہند۔ فربہ و کاہل مے شوند۔ باز نمے توانند کہ تحمّلِ مُشقّتِ مَیدانِ جنگ کُنند۔ بہ ہمیں وجہ ایشاں را مے دوانند۔ تا کہ فُضلات از بدن ہاے ایشاں خارج شَود و ایشاں چُست و چالاک و بہ مشقّت خوگیر شوَند۔ تا بہ وقتِ ضرورت فرد نمے مانند۔ ہمیں است غرضِ لہو و لعب کِہ در مدارسِ ما جاری است۔ اگر ما در مَیدانِ لہو و لعب بہ بازیہاے مُقرّرہ مشغُول نہ باشیم۔ کاہل و سُست وُجُود مے شویم۔ دِماغ ہاے ما چاق نمے ماند۔ ہر چہ آموزیم۔ او را ز بر نمے توانیم کرد۔ پس باید کِہ بعد از تعلیم قدرے بہ بازی ہم پردازیم۔ تا تندُرُست مانیم و بر مُشقّت قادر شویم۔

مشق

(۱) فارسی میں جواب دو:

اکبر کِہ بُود؟ او بر مِیرزا ارسطُو چہ سوال کرد؟ مِیرزا ارسطُو چہ جواب داد؟ لہو و لعب کِہ در مدارسِ ما جاری است۔ ازیں چہ غرض است؟ اسپہا را چرا مے دوانند؟ بعد از تعلیم ما را چہ باید کرد؟ در بازی کردن چہ فایدہ حاصل مے شود؟

(۲) رُوزِ چہارُم و چہار رُوز میں کیا فرق ہے؟

پند و حِکمت

گیفر۔ خِربے فسار۔ دُخل۔ فُرُخ۔ خواستہ۔ علم

پسندِیدہ ہرگز نیارد شِتاب
شِتاب آورد جانِ مردُم بہ تاب
کسے کو بہ کارے شِتاب آورد
پشیماں شَود زُود و گیفر بُرد
کسے کو شتاباں بہ راہے روَد
بر آید کہ گاہے بہ چاہے روَد

مخواہ زِندگانی بدانستی بہ راہ مپیماے اندر بنادانی
ابلہی و بنادانی و بجہل آگہی گر برباد عُمر مدہ
فسار خِربے چوں بُود ناداں کہ گزار پاسخ دانائے گفت نِکو

چو دخلت بُود کم مکُن خرج بیش

بہ اندازۂ دخل کن خرجِ خویش
شنیدم کہ گفتند در روزگار
یکے نا نہادہ دگر بر مدار

اگرچہ خدایِ جہانت آفرید ترا از عدم در وجود آورید
یکے مادرت داد و فرخ پدر کہ پروردت اندر برو در جگر

کسے گر رسد پیشِ تو میہماں
بہند از پئے خدمتِ او میاں
چناں کن کہ خوشنود باشد زِ تو
بہر چیز پُر سود باشد زِ تو
کہ مہماں نکو داشتن در خور است
طریق بزرگانِ نام آور است
سخن چوں بگوئی بگو با زباں
بہ دِل در ہماں بہ کہ داری نہاں
کہ گر با زباں راست تاید دلت
پشیمانی آرد ازو حاصلت

کسے را کہ در دلِ سخن ہست خیر
بہ سوگند خوردن نباشد دلیر
کہ سوگند خوردن خطاے بد است
زِ فرمانِ پیغمبر ایزد است
دلِ آنکو بہ سوگند خوردن نہاد

نباشد درا بہرہ از دین و داد

کُند عِلم کارِ تو آراستہ بہ از عِلم نود ترا خواستہ
نکو داستاں زد حکیمِ عجم کہ از عِلم گشتم بہ عالم علم

حشراتُ الارض

مگس۔ زنبور۔ پروانہ۔ پشّہ۔ ملخ۔ عسل۔ مورچہ۔ عاقبت اندیش

ہمیں کہ بہار مے شود۔ ہزاراں ہزار حیوانات از زمیں بیروں مے آیند۔ از طرفے پشّہ بنائے ساز و نواز مے گزارد۔ از یک طرف پروانہ ہاے رنگا رنگ بر طرفِ گلستاں گل بازی مے کنند۔ ملخہاے سبز و زرد و قرمز در شعاعِ آفتاب جست و خیز و بازی مے کنند۔ مگس حریص ہم ایں طرف آں طرف پئے روزئے خود مے گردد۔ زنبورِ عسل از گلے بہ گلے پریدہ بو مے کشد و مزہ مے چشد۔ مورچہ با ہمّت دوربیں عاقبت اندیش بار سنگیں بزرگے بدوش گرفتہ بشتاب مے رود۔ کہ لانۂ خود را معمور کند۔

مشق

(ا) فارسی میں جواب دو:

(ا) گاو چہ قسمِ حیوان است؟ بز؟ گربہ؟ شغال؟ خروس؟ شاہین؟ باز؟ خر؟ اسب؟

(ب) در کدام موسمِ حشراتُ الارض از زمیں بیروں مے آیند؟

(ج) مگس چہ کار مے کُند؟ زُنبور چہ طَور رُوزیئِ خُود حاصِل مے کُند؟

حواسِ پنجگانہ ظاہِرہ

باصرہ۔ سامعہ۔ شامّہ۔ ذائقہ۔ لامسہ

با چشم چیز ہارا مے بینیم۔ با گوش صدا مے شنویم۔ با دِماغ بُو مے کشیم۔ بازبان و دہن مزہ ہارا مے چشیم۔ و با انگُشت ہا نرمی و دُرُشتی و گرمی و سرد را اِحساس مے کُنیم۔ چشم را عضوِ باصرہ مے گویند۔ گوش را عضوِ سامعہ مے گویند۔ دِماغ را شامّہ۔ زبان و دہاں را ذائقہ۔ انگُشتہا و دستہا تمام بدن آلاتِ لامسہ اند۔

مشق

(ا) فارسی میں ترجمہ کرو:

بابر نے پنجاب پر چار دفعہ لشکر کشی کی۔ اَور کبھی پشاور سے اور کبھی بھیرہ۔ خوشاب وغیرہ سے واپس پھرا۔ پانچویں دفعہ اَیسا آیا۔ کہ پھر واپس نہ گیا۔ لاہَور کو فتح کِیا اور شہر کو آگ لگا کر دہلی کا راستہ اِختیار کِیا۔ پانی پت کے مَیدان پر ابراہیم لودھی سے لڑائی ہُوئی۔ ابراہیم مَیدانِ جنگ میں مارا گیا۔ اور بابر دِہلی کے تخت پر بیٹھا۔

اِمیر تیمُور

ہمدست۔ دادگر۔ دژ۔ کار زار

تیمُور در شہر کِہ شہرِ سبز مے نامیدندش۔ فرماں روا بُود۔ پس ازاں با اِمیر حُسَین کِہ یکے از فرمانروایانِ تُرکستان بُود۔ ہمدست گشتہ آغازِ کشور گیری نمُودہ اندک اندک کشورانِ دُور و نزدِیک را بہ چنگ آوردہ۔ چُوں در ہر پَیکار اِمیر تیمُور زبردستی مے نمُود و در سرِشت نیز خُوش خُو و دادگر بُود۔ اِمیر حُسَین با او رشک بُردہ در اندیشۂ وَے اُفتاد۔ و اِیں شہریار از بد دِلےِ او آگاہ گشتہ دوستی بدشمنی انجامِید۔ از دِیگراں دست کشِیدہ بجانِ ہم اُفتادند۔ تیمُور برائے خویہائے پسندِیدہ کہ مردُماں دوستش میداشتند۔ و دِلاوری در ہر کار زار کہ زبردست مے شُد۔ سر انجام در دژ ہندواں کِہ نشیمن اِمیر حُسَین بُود۔ او را بچنگ آوردہ بکُشتش و بیشتر آبادیِ تُرکستان بدستِ تیمُور اُفتاد۔ و در شہرِ بلخ جشنے شائستہ برپا نمُودہ زر و گوہر بزیر دستاں افشاندند۔ و در سالِ ہفت صد و ہفتاد و یک نام شہریاری بر خود نہاد۔ آہنگِ خوارزم نمُود۔ درمیانِ کار زار حُسَین صُوفی کِہ فرماں فرمائے خِیوہ بُود۔ بمُرد۔ پس ازاں یوسف صُوفی برجائے برادرش نِشستہ از در آشتی در آمد۔ و بہ پیک و پیام آں شہریار را با خُود مہرباں نمُودہ آشتی برآں شُد۔ کہ دُخترِ برادرِ خُود آق صُوفی را بہ جہانگیرِ فرزندِ تیمُور دِہد و ہر سالہ باجے بدرگاہِ شہر یار فرِستد۔ پس ازاں اِمیر تیمُور بہ سمرقند بر گشت و عُمر را کِہ پسر زادہ اش بُود۔ در سمرقند گُزاشتہ با لشکرِیاں آہنگ ہندوستاں کرد۔ و چندیں بار با رایانِ ہند کار زار نمُود و بیشتر آبادانیٔ آں کِشور بچنگ آوردہ بشہر یارانِ آنجا زبردستی یافت و بر ہر کُدام باجے نہادہ با اندوختۂ بے شُمار و خواستۂ فِراواں بکشورِ خویش باز گردِید۔ و در سمرقند داستانِ دیوانہ شُدنِ میراں شاہ کِہ آذربائجاں و گرجستاں را

باد سپُردہ بُود۔ شنید۔ و پرِیشانیٔ آں کِشور را دریافت فرماں داد۔ کہ شاہ رُخ میرزا کہ در خُراساں و ماژندراں فرماں روا بُود۔ لشکرے بہ آذربائجاں فرِستادہ میراں شاہ و کسانش را بدرگاہ آوردند۔ پس از چند رُوز میراں شاہ و کسانش دست و گردن بستہ آوردند۔ و کسانش را کہ مایۂ دِیوانگیٔ آں شاہزادہ شُدہ و پیوستہ اور را بہَ خُوردن وامے داشتند۔ بدار کِشید۔ و باآذر بائجاں رفت۔ و ازانجا لشکر۔ بسُوۓ شام و حلب کِشید و بیشتر شہرہا و دژہاۓ آں کِشور را وِیراں نمُود و بہ اِیراں باز گردِید۔ و ایراں را بفرزندِ خُود شاہ رُخ میرزا داد۔ خود رُو بسمرقند نِہاد۔ و از ازانجا باندیشۂ کِشورِ چِیں و ختا لشکرِ بسیارے فراہم آوردہ رُو براہ نِہاد۔ ہمیں کہ بہ اترار رسِید۔ بیمار شُد۔ و در سالِ ہشت صد و ہفت بُمرد۔ شمس الدّین مُحمّد خواجہ حافظ کہ در چکامہ سرائی و دانائی یگانۂ رُوزگار و خداوندِ سخن و برتری بر اُستادانِ نَو و کُہن بُود۔ برُوزگارِ او بُود۔ پادشاہیش سی و شش سال بُود۔

مشق

(ا) فارسی میں بتاؤ:

اِمیر تیمُور کس سنہ میں تخت پر بَیٹھا؟ اُس میں کون کون سی خُوبیاں تھیں؟ کتنے سال اُس نے پادشاہی کی؟ کِس کِس مُلک کو فتح کِیا؟

(ب) کسی شخص کے بارے میں ذیل کی باتیں فارسی میں لِکھو:

(ا) تارِیخِ پیدائش۔

(۲) تعلیم و پرورش۔
(۳) اوصاف۔
(۴) تارِیخِ وفات۔

پند و نصائح

نجات۔ پَیروی۔ دِل آزاری۔ مُربّی۔ مُہلِکہ۔ غیبت۔ تضیع۔ اَوقات

راستی نجات است و دروغ آفات۔ پَیروئے نیکاں نیک سازد و صحبتِ بداں بد۔ عزّت و ادب بُزرگاں و ہمدردی و محبتِ اِنساں نعمت ہائےِ الٰہی است۔ بے رحمی و دِل آزارئ حَیوانات و نا شکریِ آقا و مُربّی امراضِ مُہلِکہ اند۔

خُود رائی خُود بینی و بد کلامی و تمسخُر دشمنانِ جانستانند۔ حرص و کِینہ و حسد و غیب مار آستین اند۔ سبق بے مُطالعہ تضیع اَوقات است۔

تعصّب بنایِ فساد است و اتفاق ذریعۂ حصولِ مراد۔

مشق

(ا) اِن میں سے تین نصیحتیں فارسی کے فِقروں میں استعمال کرو۔

مذمّتِ تمسخُر

تمسخُر۔ ناخُوشنُودی۔ خُرداں۔ بے وقر

تمسخر بہ بزرگاں باعثِ ناخوشنودئے شاں است و بے ادب گردانیدنِ خود۔ و خوش طبعی بخرداں سببِ دلیرئے ایشان است و بے وقرئے خویشتن۔ و مزاح و طیبت بہ مساویاں موجبِ فسادِ باہمی است۔

مشق

(۱) فارسی میں ترجمہ کرو:

محافظ نے اُنھیں پُر تکلّف مکان میں لے جا کر رکھا۔ خاندانِ شاہی کے شاہزادوں کی تعلیم کے لیے ایک کالج تھا۔ اُس نے اُنھیں تعلیم و تربیت کے لیے داخل کیا۔ اَور داروغہ مطبخ کو حکم دیا۔ کہ اُنھیں پُر تکلّف کھانے پکا پکا کر کھلایا کرے۔

در بیانِ رِیاضت

راحت۔ حق۔ عزّ وجاہ۔ صانع۔ قانع۔ اِکتفا

گر ہمے خواہی کہ گردی سر بلند
اَے پسر بر خود درِ راحت ببند
ہرکہ بر بست او درِ راحت تمام
باز شُد بر وَے در دارُالسّلام
غیرِ حق را ہر کہ خواند اَے پسر
کیست در عالم ازد گمراہ تر
اَے برادر ترکِ عزّ و جاہ کن
خویش را شایستۂ درگاہ کن
عزّ و جاہت سر بہ پستی مے کند

مر تُرا بر تن پرستی مے کشد
خوار گردد ہر کہ باشد جاہ جوے
اَے برادر قُربِ آں درگاہ جوے
نفس در ترکِ ہوا مِسکیں بُود
گوشمالِ نفسِ ناداں ایں بُود
چوں دِلت از یادِ حق ایمن بُود
نفسکِ امّارہ کے ساکن بُود
ہرکہ او را تکیہ بر صانِع بُود
در جہاں با لُقمۂ قانع بُود
اِکتفا بر رُوزئے ہر رُوزہ کن
گر نداری از خُدا دریُوزہ کن

مشق

نظمِ بالا کو آسان فارسی نثر میں لِکھو:

بچّہ کہ برائے خُودکار و صنعت خِیال مے کرد

کسب۔ دم۔ اشکال۔ مُتّصِل۔ پرت کردن۔ مکان۔ سُرعت۔ حرکت۔ مُحال۔ فرار۔ گُریزپا۔ لغزِیدن۔ عجالہ۔ شبخواب۔ مجلس۔ اِصرار کردن۔ مواظبت کردن۔ چوب بستیہا

احمد بچہ تنبلے بُود۔ کہ نہ درس مے خواند و نہ کسب مے

کرد۔ امّا با خُود خِیال مے کرد۔ کِہ من آخرِ باید اہلِ یک صنعتے شَوم۔ بہ نظرم سفید گری خُوب است۔ زحمتے ندارد۔ امّا نہ۔ پایِ برہنہ درآں ظرفہائے سیاہ و کثیف اِیستادن و چرخیدن چنداں آساں نیست۔ علے الخُصوص در زمستاں کِہ خَیلے مُشکل است۔ گیرم اُستاد ہم شَوم۔ باآں دست و پنجہ سوختن نمے ارزد۔ خُوب حالا بہبِنیم۔ آہنگری چہ طَور است۔ مخصوصاً در زمستاں کِہ خَیلے خُوب است۔ آدمی جائے گر مے دارد۔ دم دمِیدن ہم چنداں اشکالے ندارد۔ امّا ہمہ کارِ آہنگری کِہ دمِیدن نیست۔ آیا من چکش مے توانم بزنِم۔ کِہ یک پارچہ آہن کوچکے را پہن و بُزرگ یا دراز و بارِیک کُنم۔ نہ۔ اِیں کار زور مے برد۔ و در قُوّتِ من نیست۔ من آلان آں چکشہائے بُزرگ را از زمیں نمے توانم بردارم۔ چہ رسد کہ متِّصل و تُند و تُند بر آہن بکوبم۔ نہ اِین کار ہم بابِ من نیست فِکر دِیگرے باید کرد بیایم بردم فعل بندی۔ خُوب مُلتفت شُدم۔ شخص آنجا راحت روئے تختہ پوست مے نشِیند۔ و با چکشِ سُبکے سرِ میخہا را تُند و تیز مے کُند یا دَورِ نعلہا را صاف و مُرتّب مے کُند۔ من ہم کہ با اِیں جور کارہا بمیَل نیستم۔ کارِ دیگر ہم کِہ از من نمے خواہند۔ خُوب ببِینم۔ اگر اُستاد بگوید۔ پائے اسب را بگیر کہ من نعلبندی کُنم۔ اسب ہم بد فعل باشد۔ مے توانم یا نہ۔ اولاً پایِ اسب را چہ طَور از زمین بلند کُنم۔ اِیں خودش خَیلے کار دارد۔ و اگر دِیگراں بلند کردند۔ و دستِ من دادند۔ من چہ طَور مے توانم نگہدارم ہمیں کہ اُستاد یک چکش بُسم اسب زد۔ اسبِ بد فعل دِیوانہ مے شَود و چُناں لکد مے اندازد۔ کہ مرا پرت مے کُند۔ و دِیگر مُردن و زندہ

بُودنم با خُدا ست۔ عجب کارے پیدا کردم۔ اِیں ہم کِہ نشُد۔ گُماں مے کُنم کہ خیاطی از ہر کار بہتر باشد چرا کِہ اوّلاً جا و مکانِ آدم پاک و پاکِیزہ است۔ ثانِیاً کارہائے زور دار ندارد۔ سوزن دست گرِفتن است و پا بچرخ زدن کہ چنداں مُشکِل نیست۔ پریروز از درِ دُکاّنِ خیاطے مے گُزشتم۔ دِیدم پسرِ ہمسایۂ ما در دُکانِ چناں پا بچرخ مے زد کہ چرخ از سُرعت حرکت دِیدہ نمے شُد۔ معلُوم مے شَود کہ کارِ مُشکلے نیست۔ خُوب۔ حالا ببِنیم۔ من کسے نیستم کہ بتوانم از صبح تا شام در یک منزلِ بنشِینم۔ سوزن بزنم و یا با چرخ کار بکُنم۔ و ہیچ بازی و بیکاری و گردش نداشتہ باشم۔ در حقِیقت اِیں برائے من مُحال است۔ اگر ہم فرار بکُنم کہ اُستادم دفعہ اوّل و دُوم بخش تنبِیہم مے کُند۔ و بارِ سُوم خواہد گُفت من شاگردِ گُریز پا نمے خواہم۔ باز ماندم بیکار۔ پس چہ کُنم۔ بنّائی چہ طَور است؟ بلے اِیں خُوب کارے است۔ بالائے دِیوار اِیستادن و بآواز گُفتن خشتے بِدہ۔ نِیمہ بِیار۔ گِل بیار۔ کارے ندار۔ گچ ساختن ہم مسئلہ نیست۔ خَیلے خُوب است۔ کہ عقب ہمِیں کار برَوم۔ امّا من بے چارہ از بالائے آں چوب بستِہائے بلند و پائے لغزِیدن و بر زمِیں اُفتادن و گردن خُورد شُدن را ہیچ خِیال نمے کُنم۔ بہ بہ! عجب کارے پیدا مے کُنم۔ معلُوم مے شَود۔ با خُودم دُشمنی دارم۔ خُوب۔ مگر ہمِیں بیکاری و تنبلی و دَورِ گُوچہا گشتن و با بچہا بازی کردن چہ عیب دارد؟ عجالہ ہمیں کار خُوب است۔ نہ۔ آخرِ چہ خواہد شُد۔ من چہ کارۂ دُنیا خواہم شُد۔ دُزد۔ گدا۔ شب خواب۔ اِینہا ہم بے زحمت صرف نیست۔ دُزدی از دِیوار بالا رفتن۔ قفل شِکستن۔ در کندن مے

خواہد۔ آں وقت اگر آدم را ببینند و بگیرند۔ بجس رفتن و دست بُریدن ہمان است۔ گدائی اِصرار کردن قسم داون و فحش شنیدن لازِم دارد۔ اِیں ہم کارِ خُوبے نیست۔ شب خوابی۔ بیداری در شب معاشرت با سگہا۔ شب تا صُبح در کوچہ و بازار ہو انداختن آیا کارِ من است؟ نہ۔ واللہ باز از کارہا ہماں نصیحتِ پدر و مادر شنیدن و بہ مکتب رفتن و با اطفالِ خُوش خُو و خُوش رفتار زِندگانی کردن و چند کلمہ از عُلوم آموختن بہترین کار ہا است۔ بروَم و ہماں را مواظبت کُنم۔

مشق

(ا) فارسی میں جواب دو:

احمد چہ طور پسرے بُود؟ اوّل او چہ کاربرائے خُود خیال کرد؟ چرا آں خیال را رد ساخت؟ بعد ازاں چہ اندیشید؟ چرا آں را در کرد؟ آخر چہ کار خیال کرد و بداں عمل کرد یا نہ؟

ذِکرِ بابر پادشاہ

عربدہ ہا۔ رُستم۔ اسفند یار۔ سپند وار۔ درماں۔ گِراں بہا۔ جگر گوشہ۔ سرت گردم

بابر کے از پشتِ پنجم بہ تیمُور گورگاں پیوندد۔ در سنِ دُوازدہ سالگی جائے پدر نشست۔ و در اوّل جلوسش فِتنہ برپا شُد۔ و شورش برخاست۔ یگانہ و بیگانہ اَور را خُرد سال یافتہ چہار سُو بر او ریختند۔ و عربدہ انگیختند۔ نا چار دست از تُرکستان برداشت۔ و بر

کابُل و بدخشاں قناعت نمود۔ بالجُملہ ہمّت والالیش بہ کابُل ہم آرام نداد تا سلطنتِ تیمُوری را در ہند بُنیاد نہاد۔ چہار بار بہ پنجاب لشکر کشیدہ گاہے از نواحِ پشاور و گاہے از بھیرہ۔ خُوشاب وغیرہ برگشت۔ نوبتِ پنجمیں چُناں آمد۔ کہ باز پس نرفت۔ لاہور را فتح کرد و شہر را آتش زدہ راہِ دِہلی گرفت۔ بر پانی پت با اِبراہیم لودی جنگے رُو داد۔ کہ معرکۂ رُستم و اسفندیار از یا دہا رفت۔ چُوں تقدیرِ الٰہی دراں بُود۔ کہ از دُودۂ گور گانی نوزدہ تاجدار در ہند حکمرانی کُنند اِبراہیم در مَیدانِ جنگ جاں داد۔ شہر یار شہر گیر از دِہلی بہ آگرہ رسید۔ و گردن کشانِ دُور و نزدیک را۔ سر سپردہ ساخت۔ پنج سال بدیں حال بسر بُردہ بہ بسترِ رنجُوری اُفتاد۔ سرگُزشتِ آں اِین است۔ کہ ہُمایُوں فرزندش را آتشِ تب در تب و تاب انداخت۔ پدر را سپند وار جگر بسوخت۔ و چُوں در دوا اثر ندید۔ رُو بدعا آورد و از اہلِ دِل درماں خواست۔ گفتند۔ ہر چہ در نظرِ شاہ گِراں بہا و عزیز ترین اشیا باشد۔ بداں تصدُّق دِہد۔ الماسے کہ در مُہم لودی یافتہ بُود۔ اہل نظر بداں اِشارت کردند۔ گُفت۔ از الماس کہ سنگ رَا لخت جگر است تا ہُمایُوں کہ جگر گوشۂ بابر است۔ فرقے بسیار است۔ صلاح در آن است۔ کہ جاں را فدائے جگر کُنم۔ بر خاست و سہ بار گِرد سرش گردیدہ گُفت۔ بارِ الٰہا! بارش بر خود گرفتم گرفتم گرِفتم۔ پس دُعا کرد و بنشست۔ چُوں در خُود نگریست۔ دریافت۔ کہ دُروں برہم خُوردہ و تن گِرانی گرفتہ پسر را پُرسید۔ کہ سرت گردم۔ حالِ من چُنیں است۔ پس تو از حالِ خُود بگو۔ کہ چگونۂ؟ گُفت۔ مے بینم۔ گرمی بہ خنکی و گِرانی بہ سُبکی رُو مے آرد۔ گُفت۔ شادباش! کہ از جاں گُزشیتم و جا بتو

گُزاشتیم۔ گویند۔ در دے کِہ از پسر مے کاست۔ بر پدر مے افزُود۔ تاکِہ او از بستر برخاست۔ و ایں سر بہ بالیں نہاد۔ تارِیخ شُد۔ کہ ع

ہُمایُوں بُود وارثِ مُلک دَے

جِسمش را در چار باغِ آگرہ کہ بِنا کردہَ او بُود۔ بخاک۔ سپُردند۔ و بعد بر حسب وصِیّت بہ کابل بُردند۔ عمارتِ مقبرہَ وَے کہ از تعمیراتِ جہانگیری است۔ تا حال با باغِ بابر چہرہ آرائے شہر کابُل است۔ بابر صاحبِ تصنِیف بُود۔ دو دِیوان بہ فارِسی و ترکی دارد۔ و کِتابے در احوالاتِ خویش نِوشتہ۔ کہ پسندِ خاطِرِ عالم است۔ اوّل بہ تُرکی بُود۔ خان خاناں بہ حُکمِ اکبر در فارِسی ترجمہ نمُود۔ کِہ توزکِ بابری نام و در اہلِ تاریخ اعتبارِ تمام دارد۔

مُناجات بجنابِ مجیبُ الدّعوات

آمُرزگار۔ نِکوکاری۔ عصیاں۔ فِسق۔ معاصی۔ نواہی۔ مغفرت۔ الطاف۔ شِفاعت۔ لحد

پادشاہا جُرم ما را در گُزار
ما گُنہگاریم و تو آمُرز گار
تو نِکوکاری و بد کردہ ایم
جُرمِ بے اندازہ بے حد کردہ ایم
سالہا در بندِ عِصیاں ماندہ ایم
آخِر از کردہ پشیماں گشتہ ایم
دائما در فِسق و عِصیاں ماندہ ایم
ہمقرِینِ نفس و شَیطاں ماندہ ام

رُوز و شب اندر معاصی بُودہ ایم
غافِل از امر و نواہی بُودَہ ایم
بے گُنہ نگزشت بر ما ساعتے
با حضُورِ دِل نکردم طاعتے
بر در آمد بندہ بگریختہ
آبروے خُود بعصِیاں ریختہ
مغفرت دارد اُمید از لُطفِ تو
زانکہِ خُود فرمودہَ لا تقنطو
بحرِ الطاف تو بے پایاں بُود
نا اُمید از رحمتت شَیطاں بُود
نفس و شَیطاں زد کرِیما راہِ من
رحمت بادا شِفاعت خواہِ من
چشم دارم کز گُنہ پاکم کُنی
پیش ازاں کاندر لحد پاکم کُنی
اندر آندم کز بدن جانم بری
از جہاں با نُورِ اِیمانم بری

مشق

(۱) نظم بالا کو فارسی نثر میں لِکھو۔
(۲) پادشاہا جُرم مارا در گُزار کی ترکیب صرفی کرو۔

زنبُورِ عسل و کبُوتر

رایحہ۔ نگرِیستن۔ افگندن۔ گستردن۔ مترصد۔ سپاس۔

گشایش۔ رہن۔ سزا۔ دریافتن۔ کمین کردن۔ توّقف

زنبورِ غیرت مند در صحرا و گلزارے مشغول فراہم کردنِ طعم و رایحہ گلہا بُود۔ چُوں رُوز بلند شُد۔ زنبور از گرمئِ آفتاب و زحمتِ کار خستہ شُد۔ و تشنگی بر او زور آورد۔ اِتفاقاً در آں نزدیکی دریا چۂ آبے بُود۔ زنبُور بسوئے آں پرواز کرد۔ چُوں بر لبِ آب نشست و دہن بآب رسانید۔ پایش بلغزید و در آب اُفتاد۔ بیچارہ ہر چہ در نجاتِ خود کوشید۔ سُودے نہ بخشید۔ و اندک موجے کہ در آب بُود۔ او را میان دریاچہ افگند۔ بدبخت از بسیارئ سعی و کوشش دست و پایش از کار بماند۔ و بالہایش بر رُوئے آب گسترده شُد۔ دِل از زندگی در خشکی بُریده بمرگ در دریا تن در داد۔ کبُوترے بآں حال زنبُور را از دُور مے دِید۔ نجاتِ او را چارہ اندیشید۔ از درختے کہ در آں حوالی بُود۔ برگے بر گرفت و نزدیک زنبُور بر آب افگند۔ زنبُور برگ راه دیده خُود را بر رُوئے آں کشید۔ بالہائے خود را تکاں داده آرامِ گرفت۔ و چُوں از غرق شدُن خلاصی یافت۔ مے خواست بداند کہ ایں برگ از کُجا چارہ سازِ او گشت و ایں زندگانئِ دوبارہ را کہ باد بخشید و در اِطرافِ خود نگاہ مے کرد۔ ناگاہ کبُوتر را دِید و یارِی کُنندۂ خُود را بشناخت۔ خواست نزدیکِ او برود و شُکر احسانش بگوید۔ کبُوتر ایں معنی را دریافت و با خُود اندیشید۔ کہ اگر بنشینم۔ تا زنبُور رسد۔ و از من اِظہارِ اِمتنان کُند۔ شاید در طبعِ من غرورے پیدا شُود۔ و ہم ممکن است کہ مُدّتِ توقّفِ اینجا را صرفِ یارئ گرفتارے دِیگر کُنم۔ و شرطِ نوع پروری و خدمت بعالمِ حیات را ادا کُنم۔ قبل از انکہ زنبُور برسد۔ ازجائے برخاستہ برفت۔ زنبُور مترصّد بُود۔ کہ وقتے بدو رسد و سپاسگارئ او را اظہار داورد۔ تا آنکہ رُوزے زنبُور کہ خُود را رہن

اِحسان مے دانست۔ باز در گُلستانے بکارِ خُود مشغول بُود۔ و از رِفق خُود کبوتر و نیکئ اُو با خُود سخن مے گُفت و آرزُو مے کرد وقتے را کہ سزائے نیکئ او را بجا آرد۔ در اطرافِ خُود نظر مے کرد۔ کبُوتر را بر شاخِ درختے خفتہ دِید۔ بہتر نگریست۔ صیّادے دِید۔ کہ کمِیں کرده و تفنگ بر او کشیده۔ با خُود اندیشید۔ کہ اینک وقت تلافی است۔ اگر کاہلی کُنم۔ از نیکوکاراں بشُمار نیایم۔ و شاید کہ ایں فُرصت از دست برُود۔ و ندامت آں برمن باقی ماند۔ بجانبِ صیّاد پرواز کرده وقتے باو رسید کہ دست بر پاشنۂ تفنگ بُرده کبُوتر را نشانہ مے کرد۔ زنبُور بسُرعت بیامد و دستِ صیّاد را نیشے زد۔ دستِ صیّاد لرزید و تیر خطا شُد۔ کبُوتر از صدایِ آں از خواب بر جست و بر رفت و جانے بسلامت بُرد۔ زنبُور با ہزاراں شُکر و خُوشوقتی از ادائے قرضِ خُود بجائے خُود باز گشت۔

مشق

(ا) فارسی میں جواب دو:

بر زنبُور چہ آمد؟ چگُونہ نجات یافت؟ او با کبُوتر چہ کرد؟

(ب) اِس حکایت کو اپنی فارسی میں بیان کرو۔

(ج) اِس حکایت سے کیا نتیجہ نکلتا ہے؟

در ترغیبِ سفر

مُشرف۔ صاحبدلاں۔ اِستعانت۔ سُبک۔ مُتحرّک۔ خِصال۔ عم- خال۔ اصل۔ حسب

(۱)

سفر نیک است بہرِ آنکہِ ہر رُوز
چہ خُوش باشد بہ نَو جایِ رسِیدن
مشرّف گشتن از دِیدار اصحاب
رُخِ صاحبدِلاں ہرجاے دِیدن
طلب کردن ز مرداں اِستعانت
نِصیحت ہاے دانایاں شُنِیدن
ولے تلخ است اِیں شربت کِہ ہر رُوز
زِ دستِ دہر مے باید چشِیدن

(۲)

بہر دِیار کہ در چشمِ خلق خوار شُدی
سُبک سفر کُن از آنجا برَو بجاے دِگر
بشہرِ خویش بسے بے قدر بُود مردُم
بہ کانِ خویش بسے بے بہا بُود گوہر
درخت اگر مُتحرّک شُدے زِ جاے بہ جاے
نہ جَورِ ارّہ کِشیدے دنے جفاے تبر

حسب ونسب

آنرا کہ پسندِیدہ بُود خُوے و خِصالش
زِ نہار مپُرس از پدر و عم و زِ خالش
زیرا شرفِ مرد باصل و بہ نسب نیست
در معرفت و عقل و تمیز است کمالش

شہزادۂ ناداں کِہ وار عِلم و عمل نیست
بے قدر بِماند چو نماند زر و مالش
درویش کِہ او معرفتِ علم و علم یافت
او سلطنتے یافت کہ خُود نیست زوالش

مشق

(۱) نمبر دو(۲) کو فارسی نثر میں لِکھو۔

(۲) صاحبدِل۔ امرُوز۔ ناداں۔ بےقدر۔ شہزادہ کی تشریح کرو۔

(۳) نظمِ بالا سے اِسمِ مصدر الگ کرو۔

لاہَور

معبُودان۔ جہانِ فانی۔ عالمِ جادوانی۔ آثار۔ استاسیون۔ نخاس۔ مُطرب۔ دار الضّرب

از مدّتِ بعِید شہر حاکم نِشینِ پنجاب است۔ بر کنارِ رودِ راوی واقع است۔ بازار ہایش بِسیار تمیز و با سلِیقہ است۔ گویند کہ راجہ لَو پسرِ راجہ رامچندر جی کِہ یکے از معبودان ہنُود است۔ ایں شہر را بِنا کردہ است۔ اوّل اِیں را لَو پُور مے گفتند۔ و بعضے بر آنند کِہ راجہ پرِیچھت کِہ از نسلِ پانڈواں بُود۔ اِیں شہر را آباد کرد۔ لاکِن بوجہ قحط ویران و مندرس شُدہ بود۔ تا بکرمَاجیت فرمُود۔ کہ بہ آبادِیِٔ اِیں شہرِ قدِیم بکوشند۔ اِلّا آبادِیش ہنُوزُ مُکّمل نشدُہ بُود۔ کِہ بکر ماجیت از جہانِ فانی بہ عالمِ جادوانی سفر کرد و سمند پال جوگی بجایش نِشست۔ شہر را آباد نمُودہ بہ سمند پال نگری موسوم

کرد۔ ایں شہر تا دیر آباد بُود۔ تا لوہار چند کہ برادر رادۂ دیپ راجہ دِہلی بُود۔ از جانبِ عَم خود حاکمِ لاہور مقرّر شد و بایں جہت او را لوہار پور گُفتند۔ کہ بعد ازاں لاہَور شُد۔ دَر عہدِ حکومتِ مُسلماناں سلطان محمُود غزنوی ایں شہر را فتح نمُودہ پایہ تختِ علاقہ جات ہند نمُود۔ جلالُ الدّین اکبر پادشاہ فصیلِ پختہ گِردِ شہر برائے محافظت بِنا نمُود۔ حالا آں بِنا ویران شُد است۔ امّا آثارش باقی است۔ بعد از زوال حُکُومتِ مُغلیَہ سکھانِ پنجاب بر شہر قابض شُدند۔ در سنِ یک ہزار ہشت صد و چہل میلادی اِنگلیس بہ سپہ سالارئے لارد لارنس کہ مجسّمہ اش بر مُال رود، نصب است بعد از فتح پنجاب از سِکھاں گرِفتند۔ و تا حال در قبضۂ ایشان است۔ حاکمِ اعلیٰ کِہ بزبانِ انگلیس او را گورنر مے گویند۔ بہ نگرانیئے فرماں فرما (وائسرائے) بر صوبۂ پنجاب حکُومت مے کُند۔ و در لاہَور مے ماند۔

دروازہ ہائے شہرِ لاہَور

(۱) دِہلی دروازہ۔ بہ سمتِ شرق یکے از مشہور ترِین دروازہ ہائے لاہَور است۔ مردُماں بکثرت آمد و رفت مے کُنند۔ استاسیون ریل ہم بیرُون ایں در واقع است۔

چُوں ازیں در داخِل شویم۔ در بازار مسجد وزیر خاں واقِع است۔ کِہ بعد از مسجدِ شاہی بہترین مساجدِ لاہَور است۔ و قدرے پیش تر در دبی بازار مسجدِ طائی است۔

(۲) اکبری دروازہ۔ جلالُ الدّین اکبر بِنا کردہ بنامِ خود مَوسُوم ساخت۔ اندُورنِ در نخاسِ غلّہ است کہ بنام 'اکبر منڈی' مشہُور است۔

(۳) موچی دروازہ۔ دراصل موتی دروازہ بُود۔ کہ بنام یکے از پاسبانانِ مشہور بُود۔ کِہ ہمہ عُمرِ خُود در پاسبانیئے ایں دروازہ صرف نمُود و در عہدِ سِکھاں ایں را موچی دروازہ مے گُفتند۔

(۴) شاہ عالمی دروازہ۔ بنامِ شاہ عالم پسرِ اَورنگ زیب عالمگیر مشہور است۔ چوں شاہِ عالم از دِہلی در لاہور آمد۔ خواست کہ مثلِ جدش اکبر بادشاہ دروازۂ بنامِ خُود یادگار سازد۔ بذریعہ مُنادی اِعلان کرد کہ ایں دروازہ را شاہ عالمی گویند۔ تا حال بایں نام مشہور است۔

(۵) لوہاری دروازہ۔ در اصل لاہَوری دروازہ بُود۔ چوں مَلک ایاز از جانبِ سُلطان محمُود غزنوی ایں شہر فتح نمُود۔ خواست کہ ایں شہر را از نَو آباد کُند۔ ابتدائے آبادِیش از لاہَوری منڈی شُد۔ ازیں جہت نامش لاہَوری دروازہ قرار یافت کِہ باز بہ لوہاری دروازہ شُہرت گرِفت۔

(۶) موری دروازہ۔ ایں دروازہ از یادگار ہایِ سلطنتِ غزنوی است۔ چُوں ایاز راجہ جے پال را دریں شہر مُحاصرہ نمُود۔ ہر چند کوشش کرد۔ کِہ داخلِ شہر شوَد۔ ممکنِ نہ شُد۔ چرا کہ دروازہائے شہر مستحکم بُود۔ آخرِ دیوار ہائے مکانات را شِگاف کردہ داخلِ شُد۔ چُوں 'موری' بزبانِ پنجاب سُوراخ را گویند۔ بدیں باعث ایں دروازہ را 'موری دروازہ' مے گویند۔

(۷) بھاٹی دروازہ۔ اندرونِ دروازہ آبادئے قومِ بھاٹ بُود۔ کہ قومے از مُطربان ہند است۔ ازیں جہت بایں نام مَوسوم گشت۔

(۸) ٹکسالی دروازہ۔ درعہدِ مسلماناں دارُ الضّرب شاہی

دریں حِصّہَ شہر بُود۔ ازیں جہت بایں نام مشہور شُد۔ کہ 'ٹِکسال' بزبانِ ہندی دارُالضَّرب را گویند۔

(۹) روشنائی دروازہ۔ دراصل دروازۂ قلعہ است۔ در عہدِ مُغلِیّہ بحُکمِ پادشاہانِ ایں جا چراغاں مے کردند۔ لہٰذا بایں نام مَوسُوم شُد۔

(۱۰) مستی دروازہ۔ بنام یکے از دربانانِ ایں در کِہ از قومِ بلوچ بُود و مستی نام داشت۔ مشہور است۔

(۱۱) کشمیری دروازہ۔ چُوں بہ سمتِ کشمیر واقع است و نیز کشمیِریاں کِہ در ایّامِ قحط و غلا از کشمیر آمدہ دریں علاقہ آباد شدُند۔ بایں نام مَوسُوم شُد۔

(۱۲) شیراں والہ۔ در عہدِ راجہ رنجیت سنگھ دو پنجرۂ کہ در آنہا شیراں محُبُوس بودند۔ بر ایں دروازہ گُزاردہ بودند۔ لہٰذا بایں نام مشہُور گشت۔

(۱۳) یکّی دروازہ۔ کہ دراصل ذکی دروازہ بُود۔ بنامِ پیر ذکی کہ یکے از اَولیائے کرام بُود۔ مشہُور است۔ گویند کِہ در یکے از جنگہا سرش را برِیدند۔ او با جسمِ بے سر تیغے در دست بر مُخالفانش حملہ کردہ بسیارے را از ایشاں بکُشت۔ آخر سرد شُد۔ سرش بیرُونِ ایں در و جسمش اندُرونِ دروازہ مدفُون است۔

سوالات

(۱) فارسی میں جواب دو۔

ایں شہر را چہ لاہَور مے گویند؟ لارڈ لارنس کِہ بُود و مجسّمہ اش کُجا است؟ وجہِ تسمِیہ اکبری دروازہ۔ موری دروازہ۔ ٹِکسالی

دروازہ۔ شیراں والا دروازہ و یکّی دروازہ چیست؟

امثال

اِستخارہ۔ مُحترم۔ اِحضار۔ آخُور۔ اِحتراز

در کارِ خیر حاجتِ استخارہ نیست۔ بزُرگ باید حُرمتِ کوچک را نگہدارد۔ تا خُود مُحترم بماند۔ آں را کہ حِساب پاک است۔ از مُحاسبہ چہ باک است۔ لُقمان را حِکمت آموختن غلط است۔ ہر کِہ زبانش را ضبط کرد۔ دُشمن پَیدا نکرد۔ طراوتِ چمن از رُویِ باغباں پیدا است۔ خر آخورِ خُود گُم نمے کُند۔ باکسے آمیزش کُن۔ کِہ از او چیزے بیاموزی۔ از صُحبتِ مردُمِ عیب جو و بد گو اِحتراز کُن۔ ہر کِہ خُودش را شِناخت۔ کارش را ساخت۔ در خانہ اگر کس است۔ یک حرف بس است۔ کارِ امروز بہ فراد مگُزار۔ نا بُردہ رنج گنج مُیّسر نمے شوَد۔ آنکہِ عِلم دارد۔ ہمہ چیز دارد۔ آنکہ عِلم ندارد ہیچ ندارد۔

مشق

(ا) کوئی تین مِثالیں لے کر اُن کو فارسی فِقروں میں اِستعمال کرو۔

(ب) بیاموزی سے ماضی اِستمراری بنا کر گردان کرو۔
گُزاشتن سے حاصِلِ مصدر اَور ساخت سے اِسم فاعِل بناؤ۔

Rs. 400.00

www.sang-e-meel.com
ISBN-10: 969-35-2297-4
ISBN-13: 978-969-35-2297-6
9 789693 522976
www.sang-e-meel.net